

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОЇ
КУЛЬТУРИ**

Виконала: магістрантка 2-го курсу, групи 2319 ср-з
напряму підготовки
«Соціальна робота»
А. А. Кацарська

Керівник: професор кафедри соціальної філософії та
управління,
професор, д.філос.н. Кривега Л.Д.

Рецензент: професор кафедри соціальної філософії та
управління, доцент, д. філос.н Капріцин І.І.

Запоріжжя – 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

_____ Т.І.Бутченко
« ____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кацарській Анастасії Аліківні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота з формування сімейної культури

керівник роботи Кривега Л.Д., д.філос.н., професор,

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «30» вересня 2020 року № 1494-с

2. Строк подання студентом роботи 3 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.; Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах/ автори-упорядники: О. М. Мороз, Г. І. Постолук, Т. В. Семигіна, О. С. Шепіленко. Київ: ЕКМО, 2008. 160 с.; Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 р., № 1063-XIV. Київ: Офіційний вісник України, 1999 р. № 39, стор. 14.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати наукові погляди на питання застосування соціальної роботи з формування сімейної культури. 2. Визначити головні поняття роботи: «соціальна робота», «культура», «сім'я», «сімейна культура». 3. Сформувати принципи та методи дослідження соціальної роботи з формування сімейної культури. 4. Дослідити сучасні тенденції української сімейної культури. 5. Проаналізувати форми та методи соціальної роботи з сім'єю. 6. Дослідити правове регулювання соціальної роботи з сім'ями. 7. Розкрити технології соціальної роботи із формування сімейної культури. 8. Розглянути закордонний досвід із формування сімейної культури. 9. Сформувати програму формування сімейної культури методами соціальної роботи.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

---

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Мірошниченко Г. О., доцент кафедри соціальної філософії та управління	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Мірошниченко Г. О., доцент кафедри соціальної філософії та управління	26.06.2020	26.06.2020
Розділ 3	Кривега Л.Д., професор кафедри соціальної філософії та управління	03.10.2020	03.10.2020

7. Дата видачі завдання 25 травня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень – квітень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Травень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Липень – серпень 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Жовтень – листопад 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент _____ А.А. Кацарська

Керівник роботи _____ Л.Д.Кривега

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.І. Васильєва

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОЇ КУЛЬТУРИ.....	8
1.1. Наукові погляди на питання застосування соціальної роботи з формування сімейної культури.....	8
1.2. Визначення головних понять дослідження: «соціальна робота», «сім'я», «культура», «сімейна культура».....	21
1.3. Принципи та методи дослідження застосування соціальної роботи з формування сімейної культури.....	29
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОЇ КУЛЬТУРИ.....	38
2.1. Сучасні тенденції української сімейної культури.....	38
2.2. Форми та методи соціальної роботи з сім'єю.....	45
2.3. Правове регулювання соціальної роботи з сім'ями.....	55
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОЇ КУЛЬТУРИ.....	68
3.1. Технології соціальної роботи із формування сімейної культури.....	68
3.2. Закордонний досвід із формування сімейної культури.....	74
3.3. Програма формування сімейної культури методами соціальної роботи.....	79
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	88

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що сім'я це основа суспільства. Родина забезпечує формування та розвиток членів соціуму, зберігає та передає подальшим поколінням звичаї і традиції, займається вихованням нащадків. Сучасна сім'я характеризується здебільшого як мала соціальна група. Нині відбувається процес деінституалізації родини. Причинами цього є зменшення економічного значення родини, змінюються підстави створення шлюбу, зростає значення індивідуалістичних цінностей самореалізації і самоствердження індивіда над сімейними зобов'язаннями. Родина все більше незалежнюється від держави і суспільства. Ставлення держави до родини поступово позбавляється функцій контролю і застосування каральних санкцій. На перший план виступає забезпечення державою сприятливих умов для утворення та існування сімейств, особливо молодих, і відображення цих процесів в державній сімейній політиці. Натомість сучасні тенденції та ідеали особистих стосунків змінюють саму модель родини та сприяють знищенню традиційних для України сімейних цінностей.

Стаття 51 Конституції України стверджує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Влада має сприяти захисту вічних цінностей українського суспільства, приймати закони, які сприятимуть зміцненню сімейних цінностей і принципів, розвивати сімейну культуру. Зважаючи на це, нині надзвичайно актуальним стає питання пошуку ефективних технологій із формування сучасної сімейної культури українців.

Вищезазначена інформація дає можливість сформувати об'єкт, предмет та мету роботи.

Об'єкт – технології соціальної роботи з сім'ями в Україні.

Предмет – технології соціальної роботи з формування сімейної культури.

Мета – з'ясувати перспективи застосування технологій соціальної роботи у процесі формування сімейної культури українців.

Досягнення мети дослідження потребує виконання наступних завдань:

- проаналізувати наукові погляди на питання застосування соціальної роботи з формування сімейної культури;
- визначити головні поняття роботи: «соціальна робота», «культура», «сім'я», «сімейна культура»;
- сформулювати принципи та методи дослідження соціальної роботи з формування сімейної культури;
- дослідити сучасні тенденції української сімейної культури;
- проаналізувати форми та методи соціальної роботи з сім'єю;
- дослідити правове регулювання соціальної роботи з сім'ями;
- розкрити технології соціальної роботи із формування сімейної культури;
- розглянути закордонний досвід із формування сімейної культури;
- сформулювати програму формування сімейної культури методами соціальної роботи.

Гіпотеза. Технології соціальної роботи є засобом сприяння формуванню сімейної культури; ефективність соціальної роботи з формування сімейної культури може бути підвищена шляхом використання методів просвітницької роботи, соціальної профілактики та соціальної реклами; основи сімейної культури можуть також бути затверджені на рівні національного законодавства.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1. Наукові погляди на питання застосування соціальної роботи з формування сімейної культури

Питання застосування методів та технологій соціальної роботи у формуванні сімейної культури досліджувалося донині досить поверхово. Науковці традиційно розглядали питання сімейної культури через призму вивчення сутності сімейних взаємин, родинного виховання людини. У соціальній роботі проблема майже не досліджувалася. Усі наукові праці, що стосуються соціальної роботи з сімейством спрямовані на пошук ефективних технологій корекційної роботи з відновлення взаємин в родині або надання послуг побутового, медичного, психологічного, соціального характеру тим сім'ям, що опинилися у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. Тому актуальним стає питання дослідження тих наукових поглядів, які існують окремо у сфері соціальної роботи з родиною та психології сім'ї.

По-перше, увагу варто приділити роботам за тематикою сутності та розвитку цінностей сімейних взаємин, сучасного стану сімейної культури в українському соціумі. Наприклад, А.Лякішева і Т.Потапчук пропонують науковому співтовариству роботу за темою історичного аналізу розвитку цінностей родинного виховання. Зокрема, у зазначеній праці висвітлюються сучасні реалії українського соціуму з його внутрішніми протиріччями, що відображаються насамперед у цінностях та установках молоді: досвід попередніх поколінь критично переосмислюється, формальні та неформальні соціальні норми стають гнучкішими, залежать від соціальної ситуації, що швидко змінюється, і не можуть виконувати притаманної їм контролюючої функції. На думку вчених, сім'я є фундатором розбудови морально здорового

громадянського суспільства. За визначенням авторок, сучасні цінності родинного життя формуються під впливом перегляду системи життєвих цінностей і орієнтацій в усьому суспільстві, моральних норм і поглядів на сім'ю, її роль. Під впливом ЗМІ відбувається поступове розмивання споконвічних цінностей та ускладнюється процес морального виховання дітей та молоді, що пов'язано із зростом пропаганди насильства і всездозволеності. Теперішнє зовнішнє середовище, де виховується молода людина як громадянин і особистість, не дає чітких орієнтирів на сім'ю і формування сімейних цінностей, спотворюється сам образ родини [32, с. 40].

Н.П. Наталевич та Б.С. Скорик презентують свої наукові погляди на формування культури любові та сімейних взаємин. Зокрема, ними розглянуті актуальні проблеми культури поведінки, культури почуттів, засади гендерного виховання особистості в колективі. Окрему увагу вчені приділили дослідженню історії розвитку культури любові від найдавніших часів до сьогодення. За їх визначенням, знання моральних норм, правил та духовного досвіду людства попередніх поколінь допоможуть сьогодні формуванню культури сприйняття оточуючого світу, культури любові. Науковцями був здійснений аналіз персональних атрибутів особистості та закономірностей опанування нею прийнятих у суспільстві цінностей, норм і правил. За результатом здійсненого аналізу ними було запропонована ідея створення виховного осередку для формування культури любові та взаємин майбутнього подружжя, пошук засобів виховного впливу, спрямованих на формування моральних якостей і духовних потреб молоді [37, с. 215].

К.П. Гавриловська, Л.М. Фальковська та Л.В. Музичко спільно розглядали питання важливості формування в соціумі сімейної культури через вивчення явища самотнього материнства та благополуччя матерів-одиначок. Вченими з'ясовано, що велике значення для переживання соціального благополуччя одинокою матір'ю має соціальне середовище, в якому знаходяться жінки, ставлення до них з боку довколишніх. Проведене вченими емпіричне дослідження в рамках психосемантичного підходу

засвідчило наявність негативного ставлення чоловіків до самотніх жінок, що виховують одну дитину чи кількох дітей. Самотні матері асоціюються переважно з негативно забарвленими емоціями та станами, проявом заклопотаності у соціальній взаємодії та маскулінністю. Самотня мати у свідомості чоловіків маскулінна, заклопотана, пригнічена; ставлення до неї, переважно, негативне, чи, навіть, приховано-агресивне. Цінність даної розвідки полягає у виявленні проблеми низького рівня толерантності й прийняття по відношенню до самотніх жінок, що потребує пошуку шляхів покращення цієї ситуації. Проблема соціального благополуччя особистості на сучасному етапі розвитку суспільства є вкрай актуальною. Держава поступово відмовляється як від своїх функцій контролю і турботи про громадян, від претензій на забезпечення їх соціального благополуччя. Також трансформаційні процеси в соціумі, за дефініцією авторів, можуть стати причиною зниження соціальної активності, глибоких внутрішніх переживань та хвороб – як фізичних, так і психічних. Особливо для незахищених верств населення: пенсіонерів, інвалідів, сиріт, самотніх матерів [8, с. 22].

І.В. Фатхутдінова розглядає соціокультурний феномен сім'ї. Родина забезпечує стабільність суспільства і еволюціонує разом з ним. З іншого боку, родина виступає як соціальний простір, в якому відбувається зародження і становлення нового члена суспільства – громадянина, який потім стане вчиняти на суспільство особистий вплив. Вчена дослідила, що родина як соціокультурний феномен – це єдино можливе міждисциплінарне середовище для формування і розвитку підростаючих поколінь. Окремо вчена відзначає тенденцію щодо заміщення звичного типу родини модернізованим. Поряд з традиційними формами шлюбно-сімейних відносин формуються і закріплюються в шлюбно-сімейній поведінці форми відносин, що є альтернативні узвичаєним формам шлюбно-сімейних відносин: самотність, незареєстроване співжиття, свідомо бездітний шлюб, позашлюбні сексуальні зв'язки, свінгерство, гомосексуальність, груповий шлюб. В результаті співіснування традиційного і модернізованого типу сім'ї, сучасні

шлюбно-сімейні відносини виявляються представленими одночасним існуванням і розвитком моногамних і немоногамних моделей шлюбно-сімейної поведінки і шлюбно-сімейних відносин, традиційних та альтернативних традиційним сімейних стилів [71, с. 256 - 263].

Актуальним питанням розвитку родини та сімейних відносин в Україні присвячено колективну монографію «Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку». Автори аналізують основні функції сучасної родини та процес їх трансформації у новітній демографічній історії, розглядають структуру і типи сімейних об'єднань в Україні, процеси формування родинного складу населення, питання взаємодії родини з іншими соціальними інститутами, вплив соціально-економічних явищ та процесів на життєдіяльність сімей. У роботі викладено результати досліджень матеріального стану та умов проживання різних категорій сімей. На матеріалах соціально-демографічного огляду досліджується роль і місце сімейних цінностей у системі ціннісних орієнтацій населення, становлення нових форм шлюбносімейних стосунків в Україні. Значну увагу приділено питанням формування взаємозв'язків та розподілу обов'язків у сучасній сім'ї. Аналізуються дітородні орієнтації населення та проблеми утримання і виховання дітей в українських родинах. Розглядаються сучасні форми сімейних зв'язків батьківського і прабадьківського поколінь. Видання містить результати узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду сімейної політики [5].

Дисертаційне дослідження тематиці родинного виховання присвятила Т.Ф. Алексеєнко. Вчена розглядала концептуальні засади соціально-педагогічних основ сучасного родинного виховання. У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до розв'язання наукової проблеми сімейного виховання. Результати дослідження стали підставою для визначення висновків: основними передумовами концептуалізації соціально-педагогічних підніжь родинного виховання визначено трансформаційні переміни у сімейному вихованні. Осмислення

сутності поняття «сімейне виховання» як: інституційної форми виховання; змісту виховної діяльності батьків; системи виховання та освіти дитини, що склалася в умовах конкретної сім'ї; домашню педагогіку; батьківське виховання відповідно до соціального ідеалу; спрямований виховний вплив батьків на дитину; форму виховання, що суміщає цілеспрямовані педагогічні дії батьків із буденним впливом побуту; підготовку дитини до самостійного життя; зміст самореалізації батьків у контексті сімейних цінностей. Виявлено ототожнення понять «сімейне виховання» і «первинна соціалізація дитини». У дисертації сімейне виховання трактується як видове до опорного поняття «виховання», що має свою специфіку, яка віддзеркалює його інтимний, суб'єкт-суб'єктний, полісуб'єктний, субкультурний і поліфакторний характер. Сутнісний зміст поняття пояснено також відмінністю від первинної соціалізації у такому запропонованому визначенні: первинна соціалізація дитини – це процес і результат становлення особистості дитини у найближчому оточенні шляхом засвоєння його норм, соціальних цінностей і моделей поведінки, формування особистісних якостей, набуття соціального досвіду та творчого їх відтворення у взаємодії з іншими [2].

По-друге, не можливо залишити поза увагою праці, що досліджують окремі аспекти соціальної політики – сімейної.

Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні стали темою для досліджень Н.І. Кривоконь. У своєму навчальному посібнику вчена висвітлила питання, що стосуються концептуальних підвалин соціальної роботи та соціальної політики в Україні на сучасному етапі, властивостей соціальної роботи з різними категоріями населення, надтермінових проблем і задумів розвитку соціальної сфери держави.

О.М. Кулик у своїх дослідженнях акцентує увагу на сутності та сучасних проблемах сімейної політики. За визначенням автора, формування сфери державної сімейної політики ускладнюється через постійні зміни структурно-функціонального механізму формування та реалізації сімейної державної політики. Не існує чіткості у дефініції об'єкту державної сімейної

політики, відсутні механізми формування її предметної сфери. Представляється, що державна сімейна політика має виникати як один із самостійних напрямків загальнодержавної соціальної політики та зобов'язана обіймати лише специфічні, інституційні проблеми сім'ї. Політику допомоги народжуваності більш коректно розглядати в світлі не демографічної, а сімейної політики [24].

О.Усаченко, Я. Мельник, Я. Мельник (молодший) та М. Мельник також спільно працювали над тематикою сімейної політики в Україні. Ними був проведений аналіз когнітивного розладу сімейної політики та меж втручання держави в інститут родини у світлі забезпечення європейських стандартів. Елемент державного примусу, на їх думку, є об'єктивно необхідний, а відтак необхідним залишається і сфера регулювання та виконання політики держави щодо впливу на інститут сім'ї. Це має відбуватися у спосіб забезпечення дотримання основоположних прав, свобод та інтересів конкретних суб'єктів права й одночасно громадянського суспільства. На методологічному рівні галузі родинного права автори підмічають, що метод родинного права в контексті дії його імперативної складової збігається з принципами управлінської сфери.

По-третє, окремого огляду потребують наукові погляди тих науковці, що працюють у сфері теорії та практики соціальної роботи з родинами, які потрапляють у складні ситуації і потребують сторонньої допомоги.

Соціальна робота із родинами, які опинились у складних життєвих обставинах часто вивчалася низкою дослідників. Зокрема, О.М. Мороз, Г.І. Постолук, Т.В. Семигіна та О.С. Шипіленко у колективній праці «Зберегти сім'ю» визначають, що родина – це перший соціальний інститут у житті будь-якої людини і важливий чинник її успішної соціалізації в майбутньому. Саме тому в сучасних розвинених суспільствах соціальна робота із родинами, які опинились у складних життєвих обставинах, направлена на збереження родини для дитини, розглядається як основний і найбільш ефективний спосіб вирішення проблеми соціального сирітства. У

першому розділі колективної публікації розглядаються загальні засади соціальної роботи із родинами, в яких існує ризик вилучення дітей, такі як принципи та особливості роботи із родинами. Другий розділ присвячено технологіям роботи із зазначеною категорією сімей. Найбільша увага приділяється соціальному супроводу, консультативній роботі та формуванню підтримуючих мереж родини. Останній, третій, розділ містить у собі огляд окремих організаційних аспектів соціальної роботи із родинами. Книга базується на досвіді соціальних працівників [15].

А.В. Марчук та О.М. Кузик спільно досліджували основи та особливості соціальної роботи з різними типами сімей. Головний акцент науковці робили на аналізі психологічних та педагогічних основ соціальної роботи з родинами. Розглянуто напрями і зміст соціальної роботи із родинами, які потребують соціальної підтримки. Охарактеризовано психолого-педагогічні особливості організації соціальної роботи з різними типами сімей. Родини різняться індивідуальними, організаційними особливостями, специфікою внутрішніх відносин, побутом, традиціями, а також характером проблем. Дослідження психологічних особливостей родини має велике значення для ефективно організації соціальної роботи з нею. Виявлення психологічних особливостей сімей дає змогу побачити спектр проблем, над якими треба працювати. Соціальна робота з сімейством є системою взаємодіяння соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, направлена на покращання матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, конкретних міжнародними та державними документами, забезпечення стопроцентного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу. Соціально-профілактична робота з родиною полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, цілеспрямованих на усунення умов та причин, що розкривають виникнення проблем [33, с. 39].

Соціальні послуги спрямовані на допомогу у створенні й покращанні умов життєдіяльності родини, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів. Це насамперед роз'яснення про пільги, що надаються молодим родинам, жінкам, самотнім, неповнолітнім матерям, дітям з неблагополучних сімей і сімей групи ризику, формування їхньої правосвідомості, відповідального ставлення батьків до батьківських обов'язків, надання різних видів соціальних послуг дітям і родинам – жертвам екологічних, технологічних, політичних катастроф, які опинилися в екстремальній ситуації, а також молоді, яка збирається взяти шлюб.

І.О.Титаренко та Н.А Черевко у спільних наукових працях розглядали експериментально обґрунтовану модель соціальної роботи з родинами, технології роботи соціального працівника з деякими типами неблагополучних сімей. За думкою вчених, існуючі проблеми у функціонуванні родини на сучасному етапі обумовлюють необхідність надання їй вчасної допомоги з боку держави та суспільства. Робота соціальних служб з сімейством є дуже актуальною і необхідною. Соціальний працівник поділяє родини на дві групи: благополучні і неблагополучні. Основна робота соціального працівника проводиться з неблагополучними родинами. Соціальна допомога має на меті надання різноманітних соціальних послуг в умовах конкретної ситуації. Ці послуги мають сприяти формуванню нормальної життєдіяльності [67, с. 142].

М.М. Любецька в плані дослідження соціальної роботи родинам має працю присвячену дослідженню зарубіжний досвід становлення, організації та правового забезпечення системи соціального захисту, надання соціальних послуг із супроводу тим родинам, що знаходяться у складних життєвих обставинах. Головну увагу вчена приділяє особливостям соціального захисту сімейств, які пропадають у складних життєвих ситуаціях, у країнах Європи та США. Охарактеризовано досвід розвинених країн, таких як Франція, Німеччина, Великобританія, Італія та США. Здійснено аналіз, систематизацію, порівняння, узагальнення та порівняння наукових поглядів

щодо адміністративно-правового регулювання соціального обслуговування та контролю в цих країнах. Серед основних тенденцій є: постійне розширення спектра соціальних послуг; приділення особливої уваги соціальному обслуговуванню дітей; перенесення багатьох соціальних функцій на місцеві органи самоврядування; активна взаємодія з громадськими організаціями; рівний розвиток суб'єктів надання соціальних послуг різних форм власності; посилення гарантування прав громадян у сфері соціального обслуговування. Тобто, в розвинених країнах світу соціальна сфера є одним із пріоритетних напрямків державної політики, важливим проявом якої виступає надання громадянам, які потребують соціальної підтримки, найбільшого сприяння та забезпечення соціальними послугами. Подальше вдосконалення інституту соціальних послуг в Україні, як вважає вчена, слід зорієнтувати на: відробіток дієвих та ефективних механізмів надання соціальних послуг з урахуванням властивостей їх отримувачів; вдосконалення механізмів соціального супроводу сімей; активізацію роботи громадських організацій у цій сфері; чітке визначення правових засад взаємодіяння державних і недержавних інституцій, які виконують діяльність із надання соціальних послуг [31, с. 109 - 116].

О.В. Михайленко в напрямку дослідження соціальної роботи з родинами більше уваги приділяє вивченню державної сімейної політики в Україні. Зокрема, було розглянуто особливості сімейної політики та проаналізовано чинні національні документи у цій сфері. Нині основне спрямування державної політики – це матеріальна підтримка окремих категорій сімейств, що призводить до формування пасивної, споживацької поведінки сімей. Автор робить висновок, що державна сімейна політика має бути переорієнтована з вирішення проблеми родинного неблагополуччя на стимулювання родинного благополуччя. Завдання держави полягає у створенні умов для виконання сімейством його соціальних функцій, пов'язаних з турботою і вихованням дітей, формуванням особистості. При такому підході родина і держава стають партнерами [35].

Благополучні родини стають зацікавленими у збереженні економічної, політичної, соціальної, демографічної стійкості держави не менше, ніж держава в благополуччі і соціальній та економічній стійкості українських сімей. Ключовим фактором оптимізації державної сімейної політики має бути пропагування та формування у суспільстві пріоритету сімейних цінностей та відповідального батьківства. В сфері нормативно-правового забезпечення державної сімейної політики, на думку вченого, варто: законодавчо означити поняття «державна сімейна політика», «категорії сімей», «родина з дітьми»; визначити функції держави стосовно родини у забезпеченні її прав та інтересів; передвістити механізми регулювання взаємовідносин між інститутом родини і державою; сформулювати перелік суб'єктів управління в сфері державної сімейної політики; внести зміни щодо спеціалізованих, адресних державних програм підтримки сімей.

Окремі аспекти соціального супроводу сімей у складних обставинах досліджує Т.Б. Костєва. Зокрема, в одній з робіт нею здійснено аналіз сучасної практики соціального супроводу, розкривається ряд принципів, методик та технологій: сімейна терапія, сімейна психопрофілактика, генограма, сімейне консультування. Охарактеризовано комплекс спеціалізованих послуг при здійсненні соціального супроводу сімейств, які опинилися у складних життєвих ситуаціях – інформаційні, психологічні, соціально-психологічні, соціально-медичні, юридичні, соціально-медичні. Соціальний супровід може мати індивідуальний, груповий та колективний характер. Центри соціальних служб для молоді працюють з молодими батьками з питань належного виховання дітей, батьківської культури, родинного спілкування, організують курси і школи молодих матерів. Соціальний працівник повинен прагнути по можливості, запобігти проблемі, вчасно виявити й усунути причини, що її породжують, забезпечити превентивну профілактику різного роду негативних явищ [21, с. 63 - 69].

Наостанок детального вивчення потребує наукові погляди на питання соціальної роботи з неповними родинами, соціального захисту одиноких матерів, материнства та дитинства загалом.

Організацію соціального захисту неповної родини розглядала у окремих працях О.А. Васильченко. Проблеми неповних сімейств, вчена пропонує розділити на дві групи, перша з яких зачіпає інтереси суспільства загалом, друга – безпосередньо батьків і дітей. Зростання кількості неповних сімей також впливає на зміни суспільних норм у сфері шлюбно-сімейних відносин. В одній із її статей розглянуто теоретичні аспекти організації соціального захисту неповної сім'ї, структурні компоненти і рівні та запропоновано напрямки оптимізації цього процесу соціального захисту. Зокрема, напрямками оптимізації виступають: на міжнародному рівні – ратифікація міжнародних договорів і угод щодо соціального захисту вразливих категорій населення; модернізація існуючої системи соціального захисту і соціального забезпечення; на загальнодержавному рівні – реформування основних засад соціальної політики, системи соціального страхування і соціальної допомоги; вдосконалення взаємодіяння соціального працівника з державними структурами, відомствами та організаціями; оптимізація соціальної роботи з даною категорією сімей; виробництво інформаційної бази для профілактично-попереджувальної діяльності; підняття ролі неурядових громадських організацій [6].

Ю. Підвальна та А. Дзьонь у спільній праці досліджували аспекти соціальної підтримки сімей одиноких матерів. За їх думкою, явище одинокого материнства та соціальної підтримка цих матерів і дітьми є актуальною справою і водночас головною характеристикою, що визначає стан сучасного суспільства. Проблеми в одиноких матерів можуть довести до самотності, злоби, порушення загальноприйнятих правил поведінки, погіршення самопочуття, тону, настрою, відчуженості, появи відчуття непотрібності, запущеності, зниження активності і працездатності. Жінка може зіткнутися з поняттям «одинокі мати» або «мати-одиначка».

Одиною матір'ю вважається жінка, яка народила і виховує дитину і не перебуває у шлюбі. Кожна держава надає підтримку дітям матерів-одиначок, віддаючи матеріальну допомогу та надаючи пільги [46, с. 35-46].

Питання надання соціальних послуг одиноким матерям досліджувала також О.О. Кравченко. Було запропоновано пропозиції для поліпшення сфери надання соціальних послуг та нові форми соціальної підтримки цієї категорії громадян. На думку науковця, потребують розробки та удосконалення: організаційно-змістові та соціально-економічні аспекти соціальних послуг, створення умов для долучення недержавного сектору до надання соціальних послуг одиноким матерям; розширення спектру послуг, що зорієнтовані на профілактику соціального сирітства, формування усвідомленого батьківства та соціальну реабілітацію; проведення широкої інформаційної політики; нові форми соціальної підтримки, серед яких спеціальні освітні курси і тренінги. Водночас соціальний захист одиноких матерів зобов'язаний включати наступні напрями: робота соціальних служб з неповними родинами; робота з оточенням одиноких матерів; з самою матір'ю; волонтерська допомога; соціально-виховна і психолого-педагогічна діяльність з дітьми з неповних сімей; соціально-економічна підтримка [22].

Значну увагу зарубіжному досвіду з соціальної підтримки материнства та дитинства приділяла Л.І. Романовська. Аналіз позитивного досвіду соціально-правової та соціально-педагогічної підтримки материнства та дитинства у Франції, скандинавських країнах та США дозволяє стверджувати, що у світовій практиці відсутній єдиний підхід до здійснення соціального захисту дітей та жінок-матерів, що зумовлено особливостями національного законодавства, менталітету, суспільними цінностями. Попри це об'єктом соціального захисту незалежно від усталеної в країні моделі соціальної підтримки залишаються малозабезпечені родини з дітьми, самотні матері, неповні сім'ї [55, с. 160 - 164].

М.А. Гуревич та Т.Ю. Радилівская також вивчали окремі питання материнства, зокрема, неповнолітнього. Ними розглядається явище раннього

материнства, точка зору неповнолітніх причин своєї вагітності і плани після народження дитини. Як стверджують науковці, за останні роки сімейні цінності зазнали значних змін. У сьогоденні широкого поширення набув так званий «цивільний шлюб». Зняття обопільної або односторонньої юридичної відповідальності значно спростило відносини і послабило узи шлюбу. Причини цього явища – в пропаганді вільного кохання, постійного підживлення «основного інстинкту» з боку ЗМІ. Як показало дослідження вчених, в даний час вік початку статевого життя має динаміку зниження, проблема ранньої вагітності постає надзвичайно актуально [10].

В.В. Стинська питанням соціально-педагогічної підтримки материнства присвятила власну дисертацію. Вченою було розглянуто теорію та практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – ХХІ ст. Розроблено періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у визначених хронологічних межах. Здійснено аналіз поняттєво-категоріального апарату: «материнство», «дитинство». Виявлено і розглянуто шляхи реалізації практики соціально-педагогічної допомоги материнства й дитинства у державному й недержавному секторі. За результатами дослідження визначено рекомендації, які сприятимуть успішній реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Сформульовані в дослідженні домінанти та висновки дають нову об'єктивну інтерпретацію розвитку теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, опрацьовано та апробовано авторський курс для майбутніх соціальних працівників, визначено повчання та перспективи щодо вдосконалення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, освіти, у соціальній сфері на макро-, мезо- і мікрорівнях [65].

І.В. Чеховська вивчаючи проблематику самотнього материнства провела ґрунтовний аналіз основ законодавства щодо захисту даної категорії громадян. Зокрема, було здійснено аналіз законодавства України щодо надання урядових соціальних виплат, пільг та інших гарантій самотнім

матерям, виявлено недоліки його правозастосування, виокремлено напрями удосконалення. Вчена дійшла висновку, що певні Закони України слід уніфікувати шляхом приведення їхнього єдиного знаменника – подолання «бідності сімей з дітьми», чіткого визначення критеріїв бідності, категорій споживачів соціальної допомоги, джерел їхнього фінансування. Необхідно розробити концептуальні підніжжя системи державних соціальних виплат і провести реформування діючих нормативно-правових актів щодо соціальних виплат адекватно до розроблених концептуальних основ. Слід розробити єдиний законодавчий акт, який врегулював би тотальні засади виконання людиною права на державну соціальну допомогу, постановив базиси та умови її надання, єдиний порядок обчислення доходу особи, види такої допомоги [77].

Отже, наукові погляди щодо питання застосування соціальної роботи з формування сімейної культури цілком не наявні у науковій літературі. Окремо дослідники вивчали сутність та формування сімейних взаємин, сімейної культури. Ґрунтовні дослідження проводилися у сфері соціальної роботи з родинами загалом, та неповними родинами і самотніми матерями зокрема. Можна зробити висновок, що науковців цікавилися пошуком варіантів вирішення деструктивних проблем, допомоги тим родинам, що опинилися у складних життєвих обставинах. До таких родин вчені також відносили і матерів-одиначок. Але аспектам превентивного формування здорової сімейної культури уваги надано не було, що дає підґрунтя для подальшого вивчення теми і визначає новизну роботи.

1.2. Визначення головних понять дослідження: «соціальна робота», «сім'я», «культура», «сімейна культура»

Центральною категорією дослідження є «соціальна робота». Визначення соціальної роботи є досить широким, розглядається у різних аспектах та не має єдиного стандарту. В Україні соціальну роботу прийнято

визначати через призму трьох складових: як науку, як навчальну дисципліну і, безумовно, як практичну діяльність.

Соціальна робота як практична діяльність це унікальний вид професійної діяльності зі створення соціальних умов для поліпшення умов життя окремої особистості, підняття добробуту народу. Традиційно соціальна робота розвивалася як філантропічна допомога особистості у складній життєвій ситуації, певна система матеріального забезпечення населення з метою виробництва належних умов для виживання в період переходу до ринкової економіки [70].

Як практична діяльність соціальна робота почала формуватися у перших формах протосоціальної допомоги. Наприклад, у часи Київської Русі були наявні різні форми та методи надання соціумом допомоги тим, хто потребує її та не може самостійно вирішити всі свої проблеми. Протосоціальна робота тих часів знайшла своє відображення у діяльності київських князів і християнської церкви. Спроба науково-теоретичного усвідомлення різних форм соціальної допомоги робилася вже у XIX ст., однак як офіційно визнана професійна діяльність соціальна робота почала формуватися на початку XX століття у країнах Західної Європи і США. Соціальна робота зародилася як прикладна наука. Теоретичне усвідомлення, узагальнення, класифікація наукових знань про соціальні процеси і явища, прогресивні підходи щодо соціальної підтримки особистості у складній життєвій обстановці позначалися на основі емпіричних даних, фактів практичної діяльності і досвіду роботи організацій і установ сфери соціального захисту населення, соціальних служб, освіти, спеціалізованих закладів. Найбільш яскравими представниками науковців, що першими почали визначати соціальну роботу є М. Річмонд, В. Робінсон, Дж. Тарт, О. Ранк, Г. Гамільтон [70].

Як наука соціальна робота почала виникати одночасно з визначенням професії. Як наука соціальна робота є сферою діяльності особистості, функція якої — вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань

про дійсність. Це одна з форм суспільної свідомості, що включає як роботу з отримання нового знання. Це знання, які лежать в основі наукової картини світу, висвітлення поодиноких галузей наукового знання, що стосуються системи соціального захисту населення і допомоги індивідові у складній життєвій обстановці [70].

Предметом дослідження теорії соціальної роботи є соціальні процеси і явища, що зумовлюють життєдіяльність особистості, соціальні чинники і фактори щодо удосконалення соціальних умов життя різних цільових груп і категорій населення.

Як навчальна дисципліна соціальна робота покликана забезпечувати підготовку професійних соціальних працівників, які будуть займатися створенням соціальних умов для поліпшення життя окремої особистості, підвищення добробуту народу.

У законодавстві України визначення соціальної роботи подано через призму надання соціальних послуг сім'ям з дітьми. Зокрема, у Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальна робота визначається як професійна діяльність, яка спрямована на запобігання чи мінімізацію негативних наслідків ситуації, подолання складних життєвих обставин у яких опинилися сім'ї, діти чи молодь, підвищення їх здатності до реалізації власного потенціалу [51].

Соціальну роботу можуть здійснювати спеціально уповноважені органи, які працюють із даними категоріями клієнтів, фахівці соціальної роботи, об'єднання громадян, благодійні та релігійні організації, юридичні чи фізичні особи, які надають соціальні послуги, волонтери.

Наступним ключовим поняттям дослідження є «культура». Загалом етимологія слова «культура» походить з латинської мови і означає буквально «культивувати», тобто «оброблювати щось». Римський філософ Цицерон також визначав культуру схожим чином, а саме як «оброблення душі». Тобто у переносному значенні культурою є догляд, поліпшення як тілесного так і духовного в людині. У культурі Цицерон вбачав інструмент знищення

варварства та виховання громадянина. Культура стала індикатором за яким відрізняли римлянина від варвара.

У загальному формулюванні культуру сьогодні визначають як поєднання усіх знань, переконань та норм певного суспільства, що людина переймає від пращурів і передає нащадкам. Культура є тим фактором, що визначає одночасно і нюанси щоденного спілкування і взаємодії між людьми так і питання глобального масштабу.

Донині культура займає визначне місце в соціалізації кожної людини. Тривалий та складний процес формування особистості зумовлений впливом усієї сукупності соціальних, природних, стихійних факторів, що відключає його штучне спрощення за рахунок розмежування, згортання або відкидання складових.

На даний момент одного чіткого єдиновірного визначення «культури» не має. Одні вчені «культурою» називають цінності духовного життя суспільства. Інші визначають, що «культура» це певна ідеологія, яка обслуговує сфері виробництва та розподілу благ у суспільстві. Усього налічується понад 500 визначень.

Найбільш поширене визначення «культури» як сукупності матеріальних та духовних цінностей, що відображають творчу діяльність людини в освоєнні світу протягом історичного розвитку.

Американський філософ Мемфорд стверджує, для людства завжди творення культурних об'єктів було важливішим за все інше. Наприклад, у давнину люди більше уваги приділяли створенню ритуальних пісень чи танців, виконанню обрядів, від яких на їх думку залежало все інше – господарство, урожай, здоров'я, благополуччя.

І. Бойченко та Н. Хамітов в колективній праці «Філософський енциклопедичний словник» визначають п'ять дефініцій культури. За першою культура визначається з історичної точки зору як обробіток та догляд за землею. За другим – догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже і ступінь їх розвитку.

Відповідно пропонуєть вирізняти культуру тіла, культуру душі та духовну культуру. За третім визначенням культура постає як сукупність способів та прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття. Четверте визначення «культури» – сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства, які втілені в результатах продуктивної діяльності. Остання дефініція визначає, що культура це локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства [73].

Основу культури становлять культурні цінності. Це найбільш значущі ідеї, що відіграють конститутивну роль щодо культури і визначають спрямованість діяльності її представників, мотивацію їх вчинків. Культурні цінності утворюють своєрідну систему етико-естетичних координат, архетипову для даного суспільства. На відміну від матеріальних (цивілізаційних) цінностей, що створюються в процесі виробництва, культурні цінності продукуються у творчості й учинку, своєю чергою передуючи їм як певні вимоги, звернені до волі.

Загалом, зважаючи на усі думки і твердження щодо сутності культури, можна виділити наступні основні складові, характеристики «культури». По-перше, культура «народжена» суспільством, це соціальне явище, що покликане збагачувати духовне життя людини. По-друге, культура є процесом творчості людини, що спрямовує свою діяльність на пізнання світу, пошук достовірної інформації, її переробку у науку чи мистецтво. По-третє, культура має допомогти людині визначати своє місце у світі, формулювати світогляд.

Культура також включає в себе усі досягнуті раніше людством цінності (матеріальні та духовні), ціннісні орієнтації, на основі яких і формуються норми та правила соціальних взаємовідносин. І останнє – культура завжди

виступає як потужний фактор формування людських потреб, емоцій, самої сутності людини як особистості.

На процес формування нової особистості окрім культурного середовища впливає безпосередньо найперший інститут і агент соціалізації – родина або сім'я.

Конституція України затверджує, що сім'я як материнство і дитинство охороняється державою. Кожен має право на достатній рівень життя для себе і своєї родини. Тобто, кожна людина нерозривно існує від своєї сім'ї, а їх соціальні права та гарантії забезпечуються чинним законодавством. На основі Конституції в Україні є розроблена Концепція державної сімейної політики, яка регламентує загальну стратегію, пріоритетні напрями державної сімейної політики, передбачає здійснення системи заходів. Документ визначає основні принципи сімейної політики, серед яких: суверенітет і автономія родини у прийнятті рішень щодо свого розвитку; диференційований підхід до надання державою гарантій соціального захисту сім'ї; паритетна рівновага та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя; соціальне партнерство родини та держави; пріоритетність інтересів дитини [49].

Водночас Концепція має низку дефектів, відсутня методологічна частина, не написаний механізм фінансування, не розроблені морально-етичні критерії, не встановлені «межі» компетенції суб'єктів управління, не конкретні основні терміни та базові поняття, такі як: «державна сімейна політика», «категорії сімей», «сім'я з дітьми», що приводить до різного тлумачення і змістовного наповнення цих термінів.

Найточніше визначення «сім'я» подано у Сімейному кодексі України. Так, за статтею 3 «сім'я» визначається як первинний та основний осередок суспільства. До родини включені ті особи, що спільно проживають та пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Також до сімейних взаємин віддають відносини, що побудовані на кровній спорідненості. Подружжя може іменуватися родиною і за умови, що один із

пари не проживає спільно через поважні причини: навчання, робота, догляд, тощо. Дитина належить до родини своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає [57].

Сім'я формується на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення та інших підставах, що не суперечать законам та моральним засадам суспільства. Родину може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку. Кожна особа має право на проживання в сім'ї. Особа може бути примусово ізольована від родини лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Кожна особа має право на повагу до свого родинного життя. Держава створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство. Держава забезпечує пріоритет родинного виховання дитини та бере під свою охорону кожную дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування [57].

Як соціальний інститут родина має певний перелік функцій та обов'язків перед суспільством. Зокрема, найпершими функціями сім'ї є народження та виховання дітей. У християнській традиції зазначається, що це головна підстава для укладання шлюбу і як наслідок створення сім'ї. Також в наступну чергу родина виконує певну економічну функцію в суспільстві – виробництво та споживання благ. Крім того родина виконує такі соціально-значущі функції як соціалізація дитини і передача культури соціуму наступним поколінням.

Особливої уваги зі сторони держави потребують ті сім'ї, що часто опиняються у складних життєвих обставинах. Суб'єкти соціальної роботи надають допомогу багатодітним родинам, тим, що розлучаються, неповнолітнім батькам, малозабезпеченим родинам, вагітним жінкам (також і неповнолітнім), родинам, де є особи з інвалідністю, родинам, де є залежність від алкоголю або наркотиків, неблагополучним сім'ям, неповним родинам, тим, хто перебуває у стані конфлікту, родинам, де є прояви насилля або особи, що повернулися з місць позбавлення волі. Головне завдання

соціальних працівників полягає у мінімізації негативних впливів на родину та повернення її до нормального функціонування із виконанням усіх функцій та ролей пов відношенню до суспільства, дітей. Окремим аспектом у роботі соціального працівника із сім'ями постає питання виховання у родини сімейної культури, що і зазначено у темі дослідження та потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Сімейна культура як дефініція не має свого визначення у тлумачних словниках чи спеціальній літературі із соціальної роботи, психології, соціології.

Майбутніми соціальними працівниками зачасти вивчається так звана «сімейно-побутова культура». Однак даний напрям та дисципліна зосередженні здебільшого на навчанні соціальних працівників як допомагати родинам із вирішення питань домашньої економіки, планування бюджету та його використання, основами законодавства про захист сімей та дітей. Питання сімейних цінностей, якостей стоять другорядними.

Зважаючи на складові «культури» та найуживаніші визначення можна стверджувати, що сімейну культуру це сукупність цінностей, що визначають сутність, роль, місце та функції родини в суспільстві. Тобто, формування сімейної культури полягає у прививанні молодим особам правил та норм формування сім'ї, розуміння її функцій та ролі. Сімейна культура є частиною загальної культури суспільства. Навчання сімейній культурі розпочинається із самого початку виховання людини. Дитина починає сприймати норми та правила поведінки в стосунках на прикладі тієї родини, де вона зростає. Надалі сімейні цінності виховуються в дитини з початку її освітнього процесу. Прививання ціннісних орієнтирів та формування у дитини певної сімейної культури може відбуватися у різних формах: через спостереження дитиною інших прикладів родинного ладу, через викладання основ сімейної культури у дитсадках та школах, через ігрові форми, через вплив родичів, через засоби масової інформації. Більш детально та ґрунтовно основи побудови родини, планування дітей зазвичай обговорюються з дітьми у

підлітковому та юнацькому віці. Саме в такий період соціальні працівники мають більше уваги приділяти формуванню правильної сімейної культури у молодого покоління з метою попередження виникнення різних девіантних явищ.

В останні роки в Україні надзвичайно актуалізувалося питання формування сімейної культури. Це спричинено падінням значимості традиційних сімейних цінностей, втрата важливості родини як суб'єкта та розвиток натомість нетрадиційних форм взаємостосунків. Враховуючи це перед соціальними працівниками постає нове завдання та цілі.

Отже, головними термінами дослідження є «соціальна робота», «культура», «сім'я», «сімейна культура». Соціальна робота визначена у трьох аспектах: як наука, навчальна дисципліна і практична діяльність. Окремо соціальна робота в Україні визначається через призму соціальної роботи з сім'ями, дітьми і молоддю. Поняття «культура» не має єдиного визначення. Були наведені погляди філософів різних епох, дефініції із Філософського енциклопедичного словника. Термін «сім'я» розкритий у законодавчих документах: Конституції України та Сімейному кодексі. Останнє поняття «сімейна культура» не знайшло свого визначення у тлумачних словниках і була запропонована його варіація з врахуванням визначень «сім'я» та «культура».

1.3. Принципи та методи дослідження застосування соціальної роботи з формування сімейної культури

Дослідження багатоаспектної теми використання соціальної роботи з формування сімейної культури потребує цілого арсеналу методологічних інструментів. Зокрема, мають бути визначенні керівні принципи дослідження та головні методи, за допомогою яких і здійснюється наукове пізнання.

Принцип це вихідне положення, основа будь якої теорії, вчення. Принципи визначають напрям у якому рухається дослідження шляхом

визначення ключових показників, норма та правил ведення процесу пізнання. У науці вчені виділяють наступні принципи, які завжди використовує дослідник.

Принцип – це головне вихідне положення наукової теорії, що виступає як перше й найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань [43].

Принцип не вичерпує всього змісту ідеї. Якщо в основі теорії лежить завжди одна ідея, то принципів може бути декілька. Ідеї та принципи створюють закони науки, що відбивають суттєві, стійкі та постійно повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки між явищами, предметами, елементами, якостями. Звичайно, закони виступають у формі певного співвідношення понять, категорій [43].

Перший принцип – детермінізму. Він є загальнонауковим принципом, організовує побудову самого знання в конкретних науках. Детермінізм визначає, що певна сукупність причин, обставин є основою, передують виникненню окремого явища, процесу, події. Іншими словами принцип детермінізму фіксує той факт, що кожен наслідок має свою причину. Дослідник користуючись принципом детермінізму бере за основу твердження, що усі нинішні прояви досліджуваного предмету мають свої передумови, свої причини появи. Також будь які зміни об'єкта дослідження в нинішньому часі матимуть свої наслідки в майбутньому, і також для появи визначеного результату надалі необхідні окремі дії нині. Детермінізм ґрунтується на зв'язку, коли явище, процес (причина) за певних умов з необхідністю породжує, виробляє інше явище, процес (наслідок).

Сучасне розуміння принципу детермінізму передбачає наявність різноманітних об'єктивно існуючих форм взаємозв'язку явищ, багато з яких виражаються у вигляді співвідношень, що не мають безпосередньо причинного характеру, тобто прямо не містять моменту породження одного іншим. Сюди входять просторові і тимчасові кореляції, функціональні залежності. В сучасній науці, на відміну від детермінізму класичної науки,

особливо важливими виявляються співвідношення невизначеностей, що формулюються на мові імовірнісних законів або співвідношення невиразистих множин, або інтервальних величин.

Другий принцип дослідження – принцип відповідності. Сутність принципу полягає у твердженні, що усі раніше сформульовані наукою теорії, що були доведені, з появою нових знань не відкидаються науковим співтовариством, а зберігають своє значення для колишньої області явищ як окремий випадок. Висновки нових теорій в тій області, де була справедлива стара теорія, переходять у висновки класичної теорії.

Необхідно відзначити, що суворе виконання принципу відповідності має місце в рамках еволюційного розвитку науки. Але, не виключені ситуації «наукових революцій», коли нова теорія спростовує попередню і заміщає її.

Принцип відповідності означає, зокрема, і спадкоємність наукових теорій. Нові теоретичні побудови бувають корисні для розвитку науки, але якщо вони не будуть співвідноситися з попередніми, то наука перестане бути цілісною, а вчені незабаром взагалі перестануть розуміти один одного.

Третій принцип дослідження це принцип субсидіарності. Дослідник, вивчаючи об'єкт, вносить в нього певні зміни. Принцип субсидіарності істотно змінив весь лад науки. Ж.В Дерій. та Т.І.Зосименко вважають, що включення суб'єктної діяльності дослідника в контекст науки привело до зміни розуміння предмета знання: ним стала тепер не реальність «в чистому вигляді», а деякий її зріз, заданий через призму прийнятих теоретичних і емпіричних засобів та способів її освоєння суб'єктом пізнання.

Принцип субсидіарності визначає, що будь яка взаємодія дослідник та об'єкта дослідження призводить до появи нових властивостей об'єкта в залежності від типу його взаємодії з суб'єктом, що пізнає в різних, часто взаємовиключних умовах.

Окрім загально наукових принципів детермінізму, відносності та субсидіарності, у науковому дослідженні використані принципи об'єктивності, багатofакторності, системності.

Принцип об'єктивності визначає, що дослідник як суб'єкт пізнання має зберігати в процесі вивчення об'єкта певну неупередженість як особа. Його думки, вподобання, симпатії а антипатії не мають впливати на формулювання загальних висновків про об'єкт дослідження та змінювати істині знання на догоду собі. Принцип об'єктивності є визначальною основою усього дослідження, а його дотримання може гарантувати істинність та правдивість сформульованих наукових теорій. Він став провідним принципом у дослідженні теми та гарантом неупередженості дослідника.

Наступний принцип це багатофакторність. Принцип багатофакторності визначає той факт, що дослідник вивчаючи об'єкт звертає свою увагу не тільки на окреме коло питань, факторів та аспектів, а намагається дослідити якомога більше сторін явища чи процесу. Врахування принципу багатофакторності в дослідженні є ключовим, оскільки кожен об'єкт є багатограним і має складну систему зв'язків між причинами та наслідками, складовими, точками зору, тощо [43].

Принцип багатофакторності визначає, що під час дослідження було проаналізовано велику кількість різних точок зору, фактів, детермінант.

Останній принцип це системність. Принцип системності визначає, що дослідник вивчаючи об'єкт досліджує його як цілісну систему із усіма елементами, складовими, взаємозв'язками. Принцип системності може бути застосований до будь якого об'єкту вивчення, що являє собою динамічну єдність. Принцип визначає, що необхідно дослідити усі елементи системи, зв'язки між ними а потім дослідити усю систему цілком.

На основі принципу системності побудоване все дослідження соціальної роботи у формуванні сімейної культури.

Принципи дослідження визначають також набір методів, якими користується дослідник у своїй роботі.

Метод у широкому розумінні слова – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення

певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності [43].

Метод – це інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності. Метод визначає необхідність і місце застосування індукції й дедукції, аналізу і синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень.

Головним методом дослідження є аналіз. Це метод пізнання, що зосереджений на поділі цілого об'єкта дослідження на складові. Надалі відбувається вивчення (аналіз) кожного аспекту об'єкта. На аналізі ґрунтується вся робота дослідника. Це основа для подальшої роботи. Після проведення аналізу науковці застосовують метод синтезу.

Аналізу були піддані сучасні тенденції української сімейної культури, форми та методи соціальної роботи з родинами, закордонний досвід сімейної молодіжної політики.

Синтез це метод пізнання, що протилежний до аналізу. Головне завдання синтезу це поєднання раніше розділених аналізом частин і вивчення єдиного цілого, формулювання висновків на основі цього.

Аналіз та синтез взаємопов'язані, вони являють собою єдність протилежностей. Залежно від рівня пізнання об'єкта та глибини проникнення в його сутність застосовуються аналіз і синтез різного роду: прямий, зворотній, структурно-генетичний.

Прямий, або емпіричний, аналіз і синтез використовуються на стадії поверхового ознайомлення з об'єктом. При цьому здійснюється виділення окремих частин об'єкта, виявлення його властивостей, проводяться найпростіші вимірювання, фіксація безпосередніх даних, що лежать на поверхні. Цей вид аналізу і синтезу дає можливість пізнавати явище, однак для проникнення в його сутність він недостатній.

Зворотний, або теоретичний, аналіз і синтез широко використовуються для вивчення сутності досліджуваного явища. Тут операції аналізу і синтезу базуються на деяких теоретичних міркуваннях, тобто припущеннях і причинно-наслідкових зв'язках різноманітних явищ.

У дослідженні були повноцінно використані методи аналізу та синтезу, як прямого так і зворотного.

Найглибше проникнути в сутність об'єкта дає змогу структурно-генетичний аналіз і синтез. При цьому поглиблено вивчають причинно-наслідкові зв'язки. Цей тип аналізу і синтезу потребує виділення в складному явищі таких елементів, таких ланцюгів, які є центральними, головними, що вирішально впливають на всі інші сторони об'єкта.

Між застосуванням аналізу та синтезу прийнято користуватися методами індукції та дедукції. Ці методи пізнання також існують у взаємозалежності та визначають форму мислення, формування умовиводу. Справжня наука можлива лише на основі абстрактного мислення, послідовних міркувань дослідника у вигляді суджень і висновків. У наукових судженнях встановлюються зв'язки між предметами чи явищами або між їхніми певними ознаками. Шлях до судження проходить через безпосереднє сприйняття предметів чи явищ, а також їхніх зв'язків. У наукових висновках одне судження змінюється іншим: на основі вже існуючих висновків робляться нові [80].

Індукція являє собою умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас в цілому. Як метод дослідження індукції – це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень [80].

Дедукція – це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини. Дедуктивним у широкому розумінні вважається будь-який вивід взагалі, у більш специфічному і найбільш поширеному розумінні – доведення або

виведення твердження (наслідку) з одного або кількох інших тверджень (посилань) на основі законів логіки, що мають достовірний характер. У випадку дедуктивного висновку наслідок міститься у посиланнях приховано, тому вони повинні бути одержані з них на основі застосування методів логічного аналізу. Змістом дедукції як методу пізнання є застосування загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ. Важливою передумовою дедукції у практиці пізнання є зведення конкретних завдань до загальних і перехід від розв'язання завдання у загальному вигляді до окремих його варіантів [80].

Дедукція та індукція використовували протягом усієї роботи над темою дослідження.

Визначальними для дослідження також є такі емпіричні методи дослідження як: спостереження, аналіз документів, проектування.

Спостереження є первинним методом емпіричної частини дослідження. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим. Даний метод дозволяє досліднику зібрати первинний емпіричний матеріал для подальшого вивчення, аналізу і формулювання висновків.

Спостереження – це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно спирається на дані органів чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення). Під час спостереження отримуються знання не лише про зовнішні сторони об'єкту пізнання, але й про його суттєві властивості. Останнє здійснюється за допомогою різних приладів і технічних засобів, а з розвитком науки стає все більш складним [43].

Іншим методом збору первинної інформації є метод аналізу документів. Його сутність полягає в тому, що дослідник черпає окрему інформацію про об'єкт вивчення із основоположних документів, які фіксують сутність досліджуваного явища, предмета, процесу, його нормальні характеристики. Метод аналізу документів більшою мірою було використано при дослідженні законодавчої бази соціальної роботи з родинами та основ української сімейної політики.

Останній метод емпіричної складової дослідження є проектування. Даний метод визначає, що дослідник розробляє певну ідеальну модель об'єкта, як і за яких умов він має функціонувати певним чином, шляхи досягнення даного стану. Це створення визначеного прототипу, прообразу об'єкта, його визначальних характеристик, сукупності взаємозв'язків. Основою проектування є системний підхід.

Системний підхід – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. До числа цих вимог відносяться: а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища; г) вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; є) розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається [43].

В межах системного аналізу часто використовується метод моделювання. Системний аналіз використовує апарат моделювання для розв'язування задач дослідження об'єкта, проектування нової системи та організації управління. Моделювання є одним із способів пізнання, який полягає в заміні деякого об'єкта іншим об'єктом, який має подібні властивості. Тобто метод моделювання є одним із способів опосередкованого пізнання.

Моделювання – це завжди зіставлення відомого з невідомим за аналогією. Модель як засіб осмислення дійсності дає можливість впорядкувати та формалізувати початкові уявлення про об'єкт дослідження. У процесі побудови моделі виявляються суттєві взаємозв'язки та залежності, послідовність дій (алгоритм) і необхідні ресурси. Як засіб спілкування модель дає змогу точніше сформулювати основні поняття і стисло описати

систему, дозволяє пояснити причинно-наслідкові зв'язки та загальну структуру системи, що досліджується та моделюється [79].

Метод моделювання використовувався при напрацюванні перспективних напрямків розробки програми формування сімейної культури методами соціальної роботи.

Загалом за допомогою емпіричних методів дослідження було розроблено третій, практичний аспект вивчення соціальної роботи з формування сімейної культури.

Отже, як і кожне наукове дослідження дана робота ґрунтується на керівних принципах та методах. Були враховані принципи детермінізму, відповідності, субсидіарності, об'єктивності, багатофакторності та системності. Головними методами в роботі стали: аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, аналіз документів, проектування та моделювання.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОЇ КУЛЬТУРИ

2.1. Сучасні тенденції української сімейної культури

Родина є первинною ланкою суспільства, першим інститутом соціалізації дитини.

Людина формується як особистість у певній системі суспільних відносин насамперед у родини під впливом різних чинників, у тому числі і національних, засвоюючи прийняті в суспільстві і родини норми і правила, які визначають у подальшому лінію її поведінки та вчинків [72].

Родина у суспільстві виконує провідну роль і тому завжди актуальним є питання збереження та передачі традицій родинного укладу, сімейних цінностей, сімейної культури.

Сімейством вважають динамічну малу групу людей, які разом проживають, зв'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю. Родина також визначається як соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, у межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності [15].

Родина – це досить замкнуте об'єднання людей і водночас невід'ємний атрибут життєдіяльності суспільства. Родина впливає на відносини в суспільстві, на характер усіх процесів суспільного життя. В родині людина відновлює свої духовні й фізичні сили. У сімейному житті розкривається внутрішній світ, індивідуальні якості особистості. Родини належить щонайперша роль у системі утвердження національних та загальнолюдських цінностей. Характерна особливість виховного впливу родини на дітей – його стійкість. Найактивніший вплив родина здійснює на розвиток духовної

культури, на соціальну спрямованість особистості, мотиви її поведінки. Складності сучасного родинного життя можна розглядати не як кризу інституту сім'ї, а радше як відображення кризових явищ у самому суспільному житті [47, с. 323 - 334].

Виникнення і становлення родини впливає з самої природи людини і підкріплюється всім ходом руху історії. Родина для людства – це створена культурою даність і необхідність; людина, родина і культура – ланки одного ланцюга. У цивілізації вони не здатні існувати одне без одного. Людина постає одночасно як індивід і як частина загального: народу, роду, племені, громади і, звичайно, родини. Рід, громада і культура загалом закріпили за родиною ряд найважливіших цінностей: материнство, батьківство, подружні стосунки. Родина завжди була найбільш пристосованою ланкою для поєднання інтересів індивіда і суспільства. Причём спочатку створення групи у людей в корені відрізняється від інстинктивноавтоматичного формування спільнот в тваринному світі, оскільки люди усвідомлювали їх зміст

Родина – необхідний елемент для становлення суспільства. В цьому соціальному інституті вирішуються багато з протиріч між індивідом і суспільством. Певною мірою родина є одночасно і об'єкт, і суб'єкт цього вирішення. Її унікальному положенню сприяла низка рис. Цивілізація не знає іншого такого інституту, де люди могли б настільки «полюдськи» ставитися до своїх біологічних, психологічних і духовних потреб. Тільки в родині людина має можливість без особливих наслідків «придушити» в собі біологічні спонукання, дозволяє собі знаходити компромісні варіанти для реалізації різноманітних інтересів.

На кожному історичному етапі суспільству переважав свій тип родинного укладу, свої сімейні цінності.

Сімейні цінності розглядаються як соціальні за своєю природою особистісні установки людини, які виконують функцію регуляторів поведінки і охоплюють усі сторони людського буття. До основних сімейних цінностей можна віднести: цінності, що пов'язані зі шлюбом (подружня

вірність; рівноправ'я подружжя, цінність міжособистісних комунікацій між подружжям, стосунків взаємопідтримки та взаєморозуміння, взаємна любов); цінності, пов'язані з батьківством (відповідальне батьківство, виховання та соціалізація дітей у родині, демократизація відносин, повага до прав дитини); цінності, які пов'язані з родинними зв'язками (відповідальність за благополуччя інших членів сім'ї, взаємодія між родичами, турбота про старших, повага до предків) [32, с. 40 - 46].

Як в минулому, так і в наш час немає і не може бути повністю подібних одна одній родин. На неоднорідність їхнього способу життя впливає ряд факторів: індивідуальність членів сім'ї, відмінності в обрядах і звичаях, стан культури. Крім того кожна родина має свій набір ціннісних орієнтацій, відмінності в ступені їх значимості. Однак є і загальні ціннісні орієнтації. До них відносять:

- 1) складний спектр взаємин між чоловіком і жінкою, найвищою цінністю якої є любов;
- 2) народження дітей;
- 3) різні ціннісні орієнтації, завдяки яким в багатопластовій сфері спілкування члени родини мають можливість зануритися в світ людяності. Ці групи цінностей служать основою, каркасом цього цивільного інституту. Складно уявити, яким би шляхом людство, що не спирається родина на ці орієнтири.

Визначити сучасні тенденції української сімейної культури можна у порівнянні з сімейними традиціями минулих віків, тими цінностями, що визначали у той час сімейний уклад.

Найперші приклади родинного виховання та формування у молоді сімейних цінностей знаходимо в історикопедагогічній спадщині Київської Русі. У літописах, що історики визначають як пам'ятки тодішньої доби, можна знайти зафіксовані ключові положення сімейної культури тих років. Зокрема, у творах зафіксовані цінності що мають бути сформовані у кожній молодій людині: пошана до батьків, повага до старості; почуття милосердя,

вдячності; слухняність, ввічливість. Підіймається також проблема охорони материнства і дитинства, підвищення відповідальності батьків за виховання дітей [32].

Сімейні та релігійні цінності були найвищими життєвими орієнтирами і в добу козацтва. Козацька родина відзначалася демократизмом, рівноправністю чоловіка і жінки. Панував культ Батька і Матері. Дітей навчали поважати заповіді старших, дотримуватись традицій, звичаїв і обрядів українського народу, здобутків християнської моралі.

Взаємоповагу у сім'ї, пошану та любов до батьків, материнську любов, відданість дітям, самопожертву, увагу до старших вважав моральними домінантами для української родини Т. Шевченко. Цінність жінки-матері, відповідального батьківства звеличували у своїх творах І. Франко, Л Українка, О. Кобилянська та багато інших письменників, поетів, філософів і просвітителів різних історичних періодів розвитку України [32].

Сучасна українська родина успадкувала та зберегла більшу частину сімейних цінностей минулого, але в останній час авторитет її дещо знизився.

Сьогодні родина розглядається науковцями як провідний чинник соціалізації особистості, оскільки є персональним середовищем її життя та розвитку. Найважливішими характеристиками родини є її функції, серед яких виділяють такі, як:

- виховна (родина задовольняє індивідуальні потреби чоловіка та жінки в материнстві та батьківстві, у контактах з дітьми, їх вихованні і можливості реалізувати себе в дітях; забезпечує соціалізацію дітей і підготовку нових членів суспільства);

- господарськопобутова (родина задовольняє матеріальні потреби, що сприяє збереженню соматичного здоров'я, відновленню затрачених у різних видах діяльності фізичних сил);

- емоційна (родина задовольняє потребу в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічній захищеності, сприяє збереженню психічного здоров'я, емоційній та особистісній стабільності);

- духовного спілкування (родина задовольняє потребу в спільному проведенні дозвілля, сприяє духовному збагаченню й розвитку членів сім'ї);
- первинного соціального контролю (родина забезпечує виконання соціальних норм членами сім'ї) [15].

Родина як соціальний інститут у наші дні переживає істотні зміни. Родина на сучасному етапі стала рухливою і менш стабільною, змінилися її ціннісні орієнтири. Соціально-економічні реформи погіршили становище багатьох сімейств, дітей, молоді [15].

Значні зміни відбуваються у системі чоловічих та жіночих соціальних ролей у родини стосовно виховання дітей. Залучення жінок до суспільно-виробничої сфери, що спостерігається протягом останніх десятиліть, підвищує їх авторитет у родині і водночас зменшує можливість спілкування з дітьми, їх виховання. Важкі матеріальні умови існування більшої частини українських сімей примушують жінок до праці не стільки з необхідності власного самоствердження та професійної кар'єри, скільки через необхідність матеріально підтримати власну сім'ю [70].

Гончар Л. В. визначає основними тенденціями сучасної української сімейної культури наступні положення.

По-перше, збільшення кількості нуклеарних сімейств, в яких одна дитина концентрує на собі увагу, любов, матеріальні блага від чотирьох-шести дорослих провокує так званий синдром єдиної дитини. Єдина дитина в нуклеарній родині звикає до всеохоплюючої турботи, любові, підтримки, захисту дорослих. Визначальними рисами характеру такої дитини є егоцентризм і залежність, певна відсутність життєздатності, нерозуміння проблем інших людей. У наш час єдиних дітей стає все більше і більше.

По-друге, в Україні розпадається кожна друга родина. Найбільша кількість розлучень припадає на перший рік спільного життя, потім криза спостерігається на сьомому-восьмому році подружнього життя (коли діти – ще дошкільнята або збираються до школи). І, нарешті, коли діти вирости (це стосується майже кожної п'ятої пари із загальної кількості розлучених).

Вплив зруйнованої структури неповної родини на формування особистості дитини виявляється насамперед у тому, що діти в неповних родинах не мають для повноти ідентифікації взаємодоповнюючих батьківських образів, внаслідок чого в них не розвиваються необхідні для подальшого життя якості особистості.

По-третє, на сьогоднішній день спостерігається відхід від офіційних взаємин. Так званий цивільний шлюб, або, точніше, «шлюб на віру», став соціально прийнятною нормою для більшості українських молодих пар. Згідно з дослідженнями компанії GFK Ukraine «Молодь України – 2015» молоді люди 26 позитивно відносяться до створення консенсуальних шлюбів. Проте молодь вважає, що народження дитини має відбуватись саме в офіційно зареєстрованому шлюбі. За статистичними даними, цивільний шлюб, в якому перебуває кожна десята українська пара, більше влаштовує чоловіків (наявність дружини без відповідальності за неї і дітей, облаштований побут тощо). У країні зростає кількість незареєстрованих співмешкань; які в переписах і опитуваннях жінки називають шлюбами, а чоловіки – різновидами парубоцького стану.

По-четверте, більше п'яти мільйонів українців і українок репродуктивного віку працюють за кордоном.

По-п'яте, порівняно з попередніми роками реалії сьогодення спричиняють розвиток такого феномену, як аномія, що негативно позначається на життєдіяльності сучасної української родини та вихованні дітей. У дорослих членів родини відсутні уявлення про сучасні соціально-адаптивні стратегії. Із свого скрутного становища родина не в змозі справляти на дітей належний виховний вплив, забезпечувати їхню психологічну й соціальну підтримку.

По-шосте, поширюється таке явище, як соціальна депривація – обмеження умов, матеріальних і духовних ресурсів сім'ї, необхідних їй для виживання та адекватного входження в культуру суспільства.

На думку І.О. Титаренко та Н.А Черевко сучасна українська родина зосереджує у собі і всю сукупність соціальних проблем, які властиві даному суспільству і відображаються на моделі родинного життя. До проблем, що виникають нині у сімейному житті відносяться: розподіл сімейних ролей і боротьба за лідерство, потреба в спілкуванні і неможливість її реалізації в родині через різні причини, відсутність пізнавальних потреб в знаннях по вихованню дітей, неадекватність оцінок поведінки дітей та брутальне втручання в їх внутрішній світ, емоційне відкидання аж до депривації і жорстокого звернення, розвиток девіантної поведінки; наявність негативної етичнопсихологічної атмосфери; незадовільні матеріальні потреби. Запобігання і ліквідація відмічених негативних явищ можливі при організації системної цілеспрямованої соціальної роботи на основі моделі, яка передбачає послідовність дій і грамотне виконання [67].

Підставами для негайного втручання соціальних працівників є відсутність у родини умов для нормального розвитку й виховання дітей, тобто коли не задовольняються потреби дітей [15].

В конкретній допомозі з боку соціальної служби має потребу практично кожна родина.

Таким чином, виникнення і становлення родини впливає з самої природи людини і підкріплюється всім ходом руху історії. Родина для людства – це створена культурою даність і необхідність; людина, родина і культура – ланки одного ланцюга. Родина у суспільстві виконує провідну роль і тому завжди актуальним є питання збереження та передачі традицій родинного укладу, сімейних цінностей, сімейної культури. Родина як соціальний інститут у наші дні переживає істотні зміни. Родина на сучасному етапі стала рухливою і менш стабільною, змінилися її ціннісні орієнтири. Соціально-економічні реформи погіршили становище багатьох сімейств, дітей, молоді. Сучасні тенденції української сімейної культури визначають необхідність пошуку ефективних шляхів та методів роботи зі збереження та передачі сімейних цінностей. У даному контексті підтримку та збереження

сімейної культури забезпечують різні технології, методи соціальної роботи, що передбачає взаємодію із тими типами родин, які мають деформовані сімейні моделі та не сформовану сімейну культуру. Надалі актуальним є огляд традиційних форм та методів соціальної роботи із родинами для пошуку оптимальних способів збереження у суспільстві сімейних цінностей та виховання у сучасних українських родинах сімейної культури.

2.2. Форми та методи соціальної роботи з сім'єю

Становище багатьох українських сімей характеризується загальним зниженням рівня життя. Напруженість у суспільстві істотно впливає на психологічний клімат у родині. Психологічний мікроклімат виконує неабияку роль у вихованні дітей і відображає моральний, етичний і естетичний характер сімейних відносин. Склад родини та міжособистісні стосунки її членів, уміння долати труднощі, адекватно реагувати на події, адаптуватися до змін – все це характеризує сім'ю. Родини різних типів мають психологічні і педагогічні проблеми і труднощі, що спричиняють дискомфорт у повсякденному житті та спілкуванні.

Виконуючи певні функції, сім'я забезпечує свою життєздатність. Сім'я, яка належним чином виконує свої функції, називається здоровою. Її основними ознаками є: згуртованість; відкритість для встановлення нових стосунків; інтимність; оптимізм і турбота; здатність самостійно вирішувати завдання свого розвитку; ідентичність; готовність до зміни ролей; залучення всіх членів до ухвалення сімейних рішень тощо. Однак родина може опинитися у певних скрутних обставинах, які не дозволяють у повній мірі виконувати покладені на неї функції самостійно і вимагають допомоги зі сторони.

Сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах, розглядається як сукупність осіб, серед яких є хоча б одна дитина віком до 18 років, що проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами та

обов'язками. Кожна сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах, має причину або комплекс причин, які провокують проблеми родинного життя і з якими члени родини не можуть впоратися самотійно.

Соціальна робота з сімейством є системою взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільнотворчого процесу.

Соціальну роботу із сім'ями прийнято розподіляти на такі види:

- екстрені дії, спрямовані на виживання родини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення з родини дітей, що зазнають жорстокого ставлення, перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків);
- діяльність, спрямована на підтримку стабільності родини;
- заходи, спрямовані на соціальний розвиток родини та її членів.

Соціальну роботу з родиною здійснюють в межах своєї компетенції: управління соціального захисту населення, охорони здоров'я, у справах неповнолітніх, освіти обласних, районних і міських у м. Києві і Севастополі, республіканських (Автономна Республіка Крим) державних адміністрацій; соціальні служби для молоді; спеціалізовані заклади та установи, служби соціальної роботи з сім'ями (консультаційні пункти, громадські приймальні, телефони довіри, служби сім'ї, служби соціальнопсихологічної допомоги, служби соціальної адаптації, школи майбутніх матерів, школи виживання, медикосоціальні кабінети, центри реабілітації, недільні школи, центри для сімей з інвалідами, центри роботи з дітьми з особливими потребами, постійно діючі лекторії, пункти обміну речей, школи батьківської підтримки, школи позитивної поведінки, кризові стаціонари та ін.) [70].

У реальних умовах розвитку українського суспільства соціальної підтримки потребує значна кількість сімей. Особливої уваги потребує так звана неблагополучна сім'я.

В.М. Шахрай серед неблагополучних сімейств, які потребують особливої уваги зі сторони соціальних працівників, виділяє три групи:

- в яких проблеми мають незначний прояв і знаходяться на початковій стадії розвитку неблагополуччя;
- в яких соціальні та інші протиріччя загострюють взаєностосунки членів родини один з одним і оточенням до критичного рівня;
- які втратили будь-яку життєву перспективу, інертні у ставленні до своєї долі і долі своїх власних дітей.

Значної уваги соціальних служб потребують майже всі багатодітні родини, які мають трьох і більше дітей. Основні їх проблеми це матеріальні, житлово-побутові, а також виховні, рекреативні і комунікативні. Багатодітна родина потребує уваги і допомоги з боку суспільства. Завдання соціальних служб полягає в тому, щоб допомогти в працевлаштуванні батьків, наданні дітям можливості підробити, в організації їх літнього відпочинку. Батьки з таких сімей потребують спеціальних педагогічних консультацій.

І.О. Титаренко та Н.А Черевко пропонують власну типологію родин, які потребують допомоги зі сторони соціального працівника. Наприклад, сім'ї, які мають дітей-інвалідів, потребують конкретної допомоги соціальних служб. Інвалідність приводить до обмеження життєдіяльності людини, її соціальній дезадаптації в результаті відхилень у фізичному і психічному розвитку, обмеженій здібності до самообслуговування, пересування, спілкування, майбутньої трудової діяльності [67, с. 142 - 146].

Особливу увагу соціальні служби повинні приділяти роботі з асоціальними сім'ями (алкоголіків, наркоманів, які ведуть аморальний спосіб життя). Така сім'я не може нормально функціонувати, адже спостерігається відсутність довіри у відносинах, відсутність розподілу ролей і конфліктність. Робота з такою родиною передбачає формування мотивації клієнта і його

родини до безалкогольного способу життя і побудови іншої системи взаємин, психокорекційних заходів, направлених на виховання особи, здатної бути господарем власної долі; введення клієнта в об'єднання або клуби осіб – прихильників безалкогольного способу життя або створення такого об'єднання [67].

Фізичне і сексуальне насильство в родині найнебезпечніше для особи, його здоров'я і життя. Для осіб, які пережили фізичне і сексуальне насильство, характерні тривалі депресивні стани, напади тривожності, страх дотику, нічні кошмари, відчуття ізольованості і низька самооцінка [67].

Не менш потребує соціальної допомоги прийомна сім'я. Вона є однією з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Діти, що втратили батьків, або їхні батьки через різні обставини не можуть виконувати свої обов'язки, потребують родинного тепла і виховання. Соціальна робота з таким сімейством реалізується за трьома основними напрямками: освітнім, психологічним, посередницьким [33].

Неповнолітні матері, як і їх діти, потребують корекційної психологічної допомоги, тому що народження дитини, окрім позитивних емоцій, може мати і негативні емоції: небажана дитина, стреси в результаті психологічної невідповідності, переляк, невпевненість в майбутньому. На думку дослідників багато в чому ситуацію в родині і відношення до майбутньої молодій мамі визначається в сім'ї, батьками та близькими. Якщо батьки зуміли прийняти і підтримати дочку, то і у неї більш благополучно пройде звітку процес як в емоційному так і фізіологічному плані. Крім батьків дівчатам може надати допомогу школа, держава [10, с. 133 - 139].

Корекційна робота з цими матерями полягає в наданні ним допомозі щодо виховання дитини, психологічній підтримці, в становленні себе як особи, працевлаштування [67].

Значна увага має приділятися сім'ям, які знаходяться на межі розлучення. Причинами розлучень можуть бути соціально-економічні (матеріальні), соціальні і біологічні, психолого-педагогічні і фізіологічні

прояви. Робота з такими родинами має індивідуальний характер і полягає в проведенні психологічних консультацій, комунікативних і поведінкових тренінгів [67].

Робота з неповною родиною передбачає надання допомоги у вихованні дитини, запобігання негативному впливу. Особливо важливо вирішувати такі питання, як: нормалізація взаємин дитини з обома батьками, встановлення нормального мікроклімату в тій сім'ї, в якій залишилася дитина; відповідальність батьків за виховання; вирішення юридичних проблем, які мають місце в такій сім'ї. Коли порушується справа про розлучення і розвивається конфлікт з приводу того, з ким залишиться дитина, то тут важлива присутність соціального працівника або педагога. Його допомога необхідна для того, щоб об'єктивно вибрати для дитини варіант, де вона матиме кращі умови для виховання [67].

Соціальна допомога має на меті надання різноманітних соціальних послуг родини в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню нормальної життєдіяльності у сім'ї. Соціальна робота з сім'ями може здійснюватися у формі: патронажу, реабілітації, профілактичної роботи, соціально-педагогічної допомоги.

Соціальний патронаж – один із видів соціальної роботи, спрямований не постійний супровід сімейств, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених сімей.

Соціальна реабілітація спрямована на надання допомоги родини з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності, які з'являються внаслідок важких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвиході, безпорадності чи самотності [33].

Соціальна профілактична робота полягає у реалізації системи психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на

усунення умов та соціальних причин виникнення проблем, а також системи попередження конфліктів, стресових станів, сімейного розлучення, репродуктивного здоров'я. Соціальна реабілітація передбачає надання допомоги молодій родині з метою подолання станів домашніх конфліктів, кризових станів у взаєминах, непостійних або стабільних утруднень у життєдіяльності родини, що з'являються внаслідок тяжких захворювань, майнових затрат, тощо.

Соціально-педагогічна робота спрямована на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, суперечностей у сім'ях, які виникають у процесі. Допомога означає надання сім'ям послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, життєдіяльності, шляхом надання обслуговування, медичного оздоровлення, відпочинку, доборі роботи і працевлаштуванні, професійної підготовки, перепідготовки, освіти й професійної орієнтації, фізкультурно-оздоровчих послуг.

Соціально-педагогічний супровід у складних обставинах, сімей спрямована на створення умов для ліквідації причин сімейних негараздів, формування здатності самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в внутрішньо-сімейних стосунках, відносин родини з суспільством, покращення мікро-і макросередовищем.

I. Трубавіна визначає наступні форми роботи із родинами відносно їх типології.

Бездітна сім'я. Робота має бути спрямована на залучення подружжя до фасилітаторства, волонтерства, благочинності; профілактику девіантної поведінки; надання інформаційно-консультативної допомоги; організація груп за інтересами, груп взаємопідтримки, організація дозвілля й спілкування. Соціальна робота з бездітними родинами може проводитися у формі: клубів, секцій, спільного відзначення свят, індивідуальних консультацій [69].

Багатодітна сім'я, яка має трьох і більше дітей. Головна проблема це матеріальне забезпечення дітей. Працювати можна у напрямках: навчання бізнесу, інформування про права, організація дозвілля, представлення інтересів, організація підготовки й перепідготовки. Головні форми здійснення соціальної роботи з багатодітними сім'ями це курси, семінари, клуби, круглі столи, «гарячі» телефонні лінії [69].

Малодітна сім'я як проблему має егоцентричність дитини та відсутність авторитету й лідерства членів подружжя. Головне завдання соціального працівника це сприяти формуванню тендерної рівності, культури спілкування; інформувати про права; здійснювати профілактику сімейних конфліктів й коригувати модель родинного життя. Формами роботи є: тренінг, вечір запитань і відповідей, розповсюдження спеціальних брошур, лекторії, тематичні передачі з проблем родинного виховання й сімейних конфліктів на радіо [69, с. 214].

У неповній родині І. Трубавіна вбачає головну проблему в адаптації до нового статусу в соціумі, виховання дітей за відсутності когось із батьків. Також у родині може спостерігатися «нерозвиненість батьківських почуттів», «емоційне відторгнення», комплекс неповноцінності в дітей чи батьків.

Соціальний працівник при роботі з неповними родинами зосереджений на формуванні позитивного мислення, профілактиці помилок у родинному вихованні, просвітництві з прав, корекції стосунків з мікросередовищем, допомозі в навчанні та працевлаштуванні. Дієвими формами роботи з неповною родиною є: групи підтримки чи самопомоги, лекторії, семінари, курси, ярмарки професій, громадські оплачувані роботи для дітей, організація предметного дозвілля та спілкування [69].

Вторинношлюбна родина. Головною проблемою має наявність низки стереотипів та усталених думок стосовно шлюбу і відносин в сім'ї, що заважає надалі нормальному процесу адаптації до інших, побудові взаємостосунків колишніх і теперішніх членів подружжя між собою і дітьми, з мікросередовищем. Соціальний працівник у роботі з такою родиною може

працювати у напрямках: подолання агресивності з боку колишніх членів родини; профілактики дитячої депресії, девіантної поведінки, насильства, ворожості матері в ставленні до дітей, які схожі на колишнього (і навпаки); допомоги в адаптації; пропагування родинного способу життя, корекція внутрішньосімейних стосунків з мікросередовищем. Ці напрямки реалізуються у формах: клубів родинного спілкування, підліткових клубів, гуртків, лекторіїв, телефонів довіри, групи взаємо- і самопідтримки [69].

Міжнаціональна родина має найбільші проблеми із взаємовідносинами макросередовищем, у виборі дітьми національної приналежності, виборі батьками традицій, освіти, релігії, громадянства дітей. Головне для соціального працівника займатися просвітництвом батьків і дітей, консультуванням, корекцією сімейних стосунків, профілактикою насильства, формуванням культури спілкування, толерантності, організацією на основі загальнолюдських цінностей дозвілля. Традиційними формами роботи соціального працівника з міжнаціональною родиною є: тренінги, курси, семінари, передачі на ТБ, спільне відзначення свят, групи підтримки й самопомоги, клуби родинного спілкування, недільні школи [69].

Дистантна родина це сім'я, де дорослі перебувають на відстані з різних причин: заробітки, ув'язнення, лікування, тимчасова передача дітей до інтернату. Головна проблема, яка має бути вирішена соціальним працівником, це епізодичність виховних впливів, брак сімейних стосунків, що призводить до «емоційного відторгнення» батьків дітьми, непорозуміння дітей з мікросередовищем, неузгодженість поглядів батьків на виховання дітей. Фахівець соціальної роботи працює у напрямку адаптація членів родини до нових зустрічей та розлучень, стабілізації і корекції внутрішньосімейних стосунків, допомоги в організації спілкування на відстані, організації груп взаємопідтримки, залучення дітей до культурно-дозвільневої діяльності, профілактики сімейних конфліктів. Формами роботи з дистантною родиною є традиційно групи само- і взаємопомоги, гуртки за

інтересами, клуби спілкування, спільне відзначення свят, благодійні акції, екскурсії, походи, тренінги [69, с. 214 - 217].

Сім'ї, де є засуджені члени родини. Проблема такої родини полягає одночасно у відсутності окремого члена родини тривалий час, і у негативному ставленні мікросередовища до такої сім'ї, насильство щодо дітей. Соціальний працівник допомагає в організації контактів між членами родини, займається профілактикою негативних явищ і девіантної поведінки, сприяє запобіганню насильства та адаптації в мікросередовищі, займається корекцією внутрішньо-сімейних стосунків і організацією предметного дозвілля, формування позитивного ставлення до засуджених. Основними формами роботи є зустрічі членів родини, бесіди, тренінги, рейди перевірки, групи взаємопідтримки [69].

Молода родина потребує вироблення власної моделі родинного виховання. Напрями роботи соціального працівника: батьківське просвітительство, робота з укріплення подружніх стосунків, формування рівності, запобігання насильству в сім'ї, допомога в працевлаштуванні сім'ї, організація дозвілля й відпочинку сім'ї. Форми роботи: школи молодих батьків, клуби родинного спілкування, спільне відзначення свят, зокрема таких, як День сім'ї, День матері; розваги, ігри, тренінги, лекторії, передачі на замовлення на радіо, ТБ, вечори запитань і відповідей, педагогічний десант, виставки педагогічної літератури, ярмарки професій, перепідготовки тощо [69, с. 214 – 217].

У більшості джерел з проблеми класифікації методів соціальної роботи визначаються такі групи спеціальних методів соціальної роботи: організаційні, соціально-економічні, педагогічні та психологічні. Усі вони можуть бути застосовані при роботі із сім'ями.

Організаційні (адміністративні) методи соціальної роботи розглядаються в контексті управлінського аспекту організації діяльності структури соціальних служб. Реалізація цієї групи методів можлива тільки за умови підґрунтя нормативно-правових документів. Організаційні методи

закріплюють права та повноваження, обов'язки, відповідальність кожної ланки в органах управління соціальними службами; дозволяють здійснити оперативне втручання, уточнення і вирішення епізодичних завдань [].

До соціально-економічних методів соціальної роботи належать всі існуючі засоби, за допомогою яких спеціалісти соціальної роботи здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні, національні, та інші соціальні інтереси та потреби клієнта. До соціально-економічних способів впливу належить натуральна та грошова допомога, моральне заохочення клієнта, встановлення пілг, здійснення патронажу, соціального супроводу, допомоги в побутовому обслуговуванні [64].

Педагогічні методи включають: формування свідомості, переконання, навіювання, приклад.

Методи формування свідомості спрямовані на формування певних понять, оцінок, суджень, світогляду особистості. Переконання це спосіб впливу на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації з метою підкріплення чи переміни поглядів, установок, оцінок у об'єкта впливу [64].

Навіювання це вплив на особистість, заснований на некритичному сприйманні інформації об'єктом впливу. Важливою відмінністю навіювання від переконання є його направленість не на логіку та розум особистості, її здатність мислити та розмірковувати, а на емоції людини, її готовність отримати готові інструкції до дії [64].

Приклад як метод заснований на свідомому відтворенні особистістю певних способів поведінки [64].

Психологічні методи в соціально-педагогічній роботі застосовуються з метою діагностування особливостей індивіда та організації на основі отриманих результатів різних видів психотерапевтичної та психокорекційної роботи.

До цієї групи методів належать: тестування, психодрама, соціодрама, соціально-психологічний тренінг; психотерапія (сімейна, ігрова, арт-терапія).

До вдосталь нових засобів в практиці діяльності соціальних установ можна віднести казкотерапію.

Іноді в соціальній роботі з сім'ями можуть застосовувати соціологічні методи.

Соціологічні методи використовуються в практиці соціальної роботи найчастіше з метою збору інформації щодо окремих суспільних проблем та визначення ставлення людей до них. До цієї групи методів ми відносимо: спостереження, опитування, інтерв'ю, анкетування, біографічний метод та метод аналізу документів [64].

Таким чином, соціальна робота як діяльність спеціалізованих установ та фахівців при роботі із сім'ями спрямована на запобігання або мінімізацію наслідків складних життєвих ситуації, у яку може потрапити родина. Особливу увагу для соціального працівника становлять родини, які мають складнощі із формування сімейної культури з певних причин. До таких родин, приміром, можна віднести: неблагополучні, з проявами насилля, з проявами депривації, неповні, із залежностями від психотропних речовин, тощо. Соціальні працівники при роботі з сім'ями усіх типів та проблем використовують базові методи роботи. У більшості визначаються такі групи методів соціальної роботи: організаційні, соціально-економічні, педагогічні та психологічні. Форми та напрямки роботи соціальний працівник визначає із оцінки родини та її класифікації.

2.3. Правове регулювання соціальної роботи з сім'ями

Соціальна робота це професійна діяльність, що направлена на допомогу індивідам або групам, які опинилися у скрутних життєвих обставинах або які мають ризик їх виникнення. Соціальна робота здійснюється кваліфікованими спеціалістами. Суб'єктами надання соціальних послуг є державні інституції, комунальні установи, недержавні громадські організації. Однак уся соціальна робота загалом і робота із сім'єю,

в тому числі, проводиться в рамках чинного законодавства та регламентується чіткими нормами права, які визначені в нормативно-правових актах.

Основний і перший Закон нашої країни це Конституція України. В Конституції України у статті 48 зазначається, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини. Конституція України закріплює і гарантує соціальні права щодо родини, наголошує, що шлюб має ґрунтуватися на вільній згоді чоловіка та жінки. Кожен із подружжя має однакові права та зобов'язання у шлюбі та родині. Батьки повинні утримувати дітей до їхнього повноліття, а дорослі діти мають піклуватися про своїх непрацюючих батьків. Стаття 51 Конституції України гарантує, що сім'я, материнство і батьківство будуть охоронятися державою. Держава створює соціально-економічні та правові передумови для нормального діяльності родини, розвитку, виховання та освіти дітей. На державу покладається утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Дітям гарантується рівність прав незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі, чи поза ним [70].

Дитина перебуває під захистом держави. Держава виявляє піклування про дитину шляхом створення і розвитку широкої мережі пологових будинків, дитячих ясел і садків, шкіл-інтернатів та інших дитячих закладів, організації і вдосконалення служби побуту та громадського харчування, виплати допомоги в разі народження дитини, надання пільг самотнім матерям і багатодітним родинам, а також інших видів допомоги.

Материнство в Україні оточене всенародною пошаною і повагою, також охороняється і заохочується державою.

Основи регулювання сімейних відносин в Україні закладено в Сімейному Кодексі [57].

Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст

особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів родини та родичів.

Регулювання сімейних відносин здійснюється з метою зміцнення родини як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [57].

Сімейним кодексом зафіксовано, що родина є первинним та основним осередком суспільства. Її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. Право на повторний шлюб є лише після припинення попереднього шлюбу.

У шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення. У шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця. У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб можливий тільки між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені [57].

Подружжя є сімейством і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до родини своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Стаття 5 Кодексу затверджує, що держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї. Держава

створює людині умови для материнства та батьківства, вбезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство. Держава убезпечує пріоритет родинного виховання дитини і бере під свою охорону кожна дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування [57].

Крім того Сімейним кодексом регулюються питання усиновлення, встановлення опіки та піклування, патронату, прийомної родини. Так, усиновленням є прийняття усиновлювачами у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на базі рішення суду. Опіка, піклування устанавлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [57].

Патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини на період подолання складних життєвих обстав. За договором про патронат над дитиною орган опіки та піклування впоряджує дитину, яка знаходиться у складних життєвих ситуаціях, в сім'ю патронатного вихователя. Патронатний вихователь – це особа, яка за участю членів родини надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї [57].

Прийомна сім'я – родина, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні батьки – подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні батьки несуть обов'язки по вихованню та розвитку дітей [57].

Отже, зважаючи на вищезазначене можна зробити висновок, що основоположні законодавчі документи національного рівня визначають право на родину як одне із основних, охороняючи його і підтримуючи зі сторони держави родини, які цієї допомоги потребують. Крім того, Сімейним

кодексом визначають головні риси сім'ї, умови її створення, права та зобов'язання членів родини по відношенню один до одного. Додатково Кодекс акцентує увагу на тому, що у випадку виникнення складних життєвих обставин держава має спеціальні інституції, які реагують на ситуацію та намагаються сприяти максимальному збереженню сімейних форм відносин, в тому числі, форм виховання дитини.

Організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю визначено в Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

Закон дає визначення поняттю соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, розкриває її мету, завдання суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, засоби здійснення, дає визначення специфічних для соціальної роботи понять «соціальне обслуговування сімейств, дітей та молоді», «соціальний супровід», «соціальна реабілітація», «соціальне інспектування», уточнює поняття «соціальної профілактики» [51].

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю - професійна діяльність, спрямована на запобігання, мінімізацію негативних наслідків та подолання складних життєвих обставин сімейств, дітей та молоді, посилення їхньої здатності до реалізації власного життєвого потенціалу.

Суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю; фахівці із соціальної роботи; об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [51].

До уповноважених органів належать: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри соціальних служб та їх спеціалізовані формування; служби у справах дітей.

Завданнями суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: участь у виконанні загальнодержавних, регіональних та інших програм

соціальної підтримки сімейств, дітей та молоді; надання соціальних послуг, соціальної допомоги, соціальної підтримки сім'ям, дітям та молоді з метою відновлення їхніх соціальних функцій, реалізації системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання, запобігання потрапляння сімейств, дітей та молоді у складні життєві обставини; здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, реалізація системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання; впровадження державних стандартів соціальних послуг, нових форм, методів проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; здійснення міжнародного співробітництва, вивчення і поширення передового міжнародного досвіду з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; здійснення інших повноважень у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю відповідно до законодавства [51].

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю ґрунтується на загально визнаних гуманістичних, демократичних та правових засадах.

Основними принципами здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

- додержання і захист прав людини;
- адресність та індивідуальний підхід;
- доступність та відкритість;
- добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг;
- гуманність;
- комплексність;
- максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- законність;
- соціальна справедливість;

– забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм [51].

У Статті 7 Закону говориться, що державна політика у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю спрямована на:

– визначення правових засад соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

– розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімейств, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімейств, дітей та молоді;

– здійснення менеджменту у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю;

– забезпечення дотримання державних стандартів соціальних послуг;

– створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї;

– сприяння відповідальному ставленню батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей;

– розвиток різних форм родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі;

– здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства, зокрема домашнього, постраждали від торгівлі людьми, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей; інтеграція в суспільство дітей та молоді з інвалідністю; сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку,

визначеному законодавством; розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; встановлення та зміцнення зв'язків з соціальними службами за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи [51].

Стаття 6 Закону фіксує, що соціальна робота передбачає оцінювання потреб у соціальних послугах сімейств, дітей та молоді, планування, організацію, координацію та надання їм соціальних послуг, державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та іншої соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу надання соціальних послуг.

Сутність та визначення «соціальні послуги» має місце у спеціальному Законі «Про соціальні послуги». Згідно до Статті 1 Закону, соціальні послуги це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб чи сімейств, які в них перебувають. Особі або родині можуть надаватися одна чи одночасно декілька соціальних послуг. Порядок організації надання соціальних послуг затверджується Кабінетом Міністрів України [50].

Розширений опис та класифікації законодавчо закріплених соціальних послуг, які можуть надаватися родині наведено у статті 16 Закону.

Соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на: соціальну профілактику – відвертання виникнення складних життєвих обставин; соціальну підтримку – допомога подоланню сімейством складних життєвих обставин; соціальне обслуговування – мінімізацію для родини негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

За типами соціальні послуги поділяються на: прості соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво); комплексні соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання

постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, соціальний супровід, кризове втручання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція); комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю, біженцям, особам із психічними розладами та іншим); допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, одяг, взуття, організація харчування, забезпечення паливом) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою) [50].

Залежно від місця надання соціальні послуги поділяються на послуги, що надаються за місцем проживання чи перебування отримувачів (тобто вдома), послуги, що надаються у приміщенні надавача соціальних послуг (стаціонарно в умовах цілодобового перебування (проживання) та напівстаціонарно – протягом визначеного часу доби) та на послуги за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг (наприклад – на вулиці).

Соціальні послуги залежно від строку надання поділяються на послуги, що надаються: екстрено (кризово) – невідкладно у зв'язку з обставинами, що загрожують життю або здоров'ю; постійно – не менше одного разу на місяць протягом більше одного року; тимчасово – не менше одного разу на місяць протягом до одного року; одноразово.

За змістом наданої допомоги соціальні послуги поділяються на: соціально-побутові, соціально-економічні, соціально-медичні, соціально-педагогічні, психологічні, юридичні, інформаційні, послуги з працевлаштування.

За Законом України «Про соціальні послуги» перелік соціальних послуг визначається класифікатором соціальних послуг, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення. Однак базовими є

соціальні послуги з: соціальної інтеграція та реінтеграції; догляду вдома, денного догляду; консультування; підтриманого проживання; соціальної адаптації; надання притулку; отримання натуральної допомоги; екстреного (кризового) втручання; соціального супроводу; представництва інтересів; посередництва (медіації); соціальної профілактики; перекладу жестовою мовою; догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; фізичного супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; супроводу під час інклюзивного навчання; інформування [50].

У Статті 17 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» зазначено, що здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг різним категоріям населення покладається на обласні, районні, міські, районні у містах, селищні та сільські центри соціальних служб. Для реалізації своїх завдань центри соціальних служб можуть започатковувати тренінгові центри та мобільні консультаційні пункти. Центри соціальних служб утворюють: стаціонарні служби (відділення); денні служби (відділення); мобільну бригаду навалного реагування [51].

З метою формування основних засад державної сімейної політики, забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку родини як основи суспільства Верховною Радою України 1999 року було схвалено Концепцію державної сімейної політики, що чинна донині [49].

Ця Концепція розроблена виходячи з потреби створення належних умов для життєдіяльності родини в Україні і визначає загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї, передбачає здійснення цілісної системи заходів з максимальним урахуванням нових реалій: ринкової економіки, суспільного партнерства, політичної демократії, всього того, що має зробити життя суспільства, усякої поодинокі родини повноправним і ефективним.

Державна сімейна політика за Концепцією спрямована сприяння життєдіяльності родини, забезпечення її стабільного розвитку. З цією метою

держава сприяє розв'язанню проблеми зайнятості працездатного населення, в першу чергу молоді, скорочення рівня безробіття, у тому числі незримого, посилення соціального захисту працівників у сфері зайнятості і на ринку праці. Крім того держава допомагає забезпеченню життєвого рівня членів родини; наступному розвитку і вдосконаленню системи соціальної підтримки родин з дітьми. Гарантується забезпечення умов для фактичного встановлення рівних прав та можливостей на ринку праці [49].

Державою здійснюється правовий захист інтересів працівників із сімейств, які найбільш вимагають соціального захисту. Концепцією також визначається скерованість діяльності держави на вдосконалення системи правової та економічної підпори підприємницької ініціативи сімейств, персональної трудової діяльності, покращання системи побутового та торговельного обслуговування найменш захищених сімей [49].

У Концепції також зазначено, що держава має вживати заходи щодо зміцнення та розширення фонду житла для багатодітних сімейств, сімей з інвалідами; надавати сім'ям, особливо молодим, довгострокових кредитів, банківських позичок на пільгових умовах для будівництва, придбання житла та облаштування домашнього господарства.

Іншою сферою, яку регулює Концепція, є поліпшення охорони здоров'я членів родини. Зокрема, гарантується забезпечення доступності медичної допомоги, забезпечення безоплатного медичного обслуговування вагітних жінок, породіль та їх дітей. Концепція передбачає і впровадження сімейної та страхової медицини, створення максимально сприятливих умов для оздоровлення всіх членів родини. Держава стимулює родини, найбільше молоді, мати дітей, затверджуючи і вироблюючи базиси для безоплатного лікування і штучного запліднення жінок у подружжях, які жадають народити дитину. Також Концепція визначає пріоритетними вдосконалення медичної допомоги і соціальної реабілітації дітей-інвалідів та дітей з обмеженими фізичними й інтелектуальними можливостями [49].

Окремо Концепція визначає напрямом соціальної державної політики розвиток системи соціально-консультаційної допомоги родинам через розширення сітки регіональних центрів сім'ї. Головною метою є надання всебічної консультативної допомоги та вжиття конкретних заходів щодо забезпечення функціонування родини на всіх етапах її життєдіяльності. До напрямів соціальної політики додатково відноситься запровадження обов'язкового консультавання молодих пар, які збираються до укладення шлюбу, і знайомство подружжя з засадами планування родини; зростання кількості постійно діючих теле- та радіопередач з питань родинного життя, виховання дітей та налагодження випуску друкованих засобів масової інформації та видань з цієї тематики [49].

Концепція визначає пріоритетними завданнями сприяння родинам при вихованні дітей та їх подальшому розвитку. Це має відбуватися шляхом забезпечення охорони прав і свобод дитини; формування у дітей високогуманних уявлень про сім'ю та її історію, традиції, соціальну спрямованість; збереження та вдосконалення мережі дитячих дошкільних та позашкільних закладів усіх форм власності, груп продовженого дня; запровадження в навчальних закладах курсу лекцій «Сім'я і суспільство».

Концепція визначає пріоритетними і сприяння розвитку різних форм благодійницької та спонсорської діяльності для поліпшення становища дітей, інвалідів, сімей, які перебувають в особливо скрутному становищі. Окремим завданням реалізації сімейної політики постає поширення особливої літератури для сім'ї серед молоді та молодих батьків, комплектування цією літературою публічних бібліотек; заборона всіх видів пропаганди культу насильства, жорстокості та порнографії, особливо у засобах масової інформації [49].

Останнім напрямом сімейної політики в Україні є створення умов для дозвілля, культурного відпочинку і оздоровлення всієї сім'ї. Це може бути реалізовано через формування індустрії всебічної просвіти населення на основі використання найвищих досягнень людства та історико-культурних

надбань народу із залученням до цього засобів масової інформації; розроблення і впровадження інфраструктури родинного дозвілля і активного відпочинку з урахуванням потреб та інтересів різних вікових груп; забезпечення доступності закладів культури, відпочинку та оздоровлення для дітей і сімей з дітьми.

Таким чином, аналіз правового регулювання соціальної роботи з сім'ями показав основні напрямки, що визначені як пріоритетні при наданні допомоги державою вразливим родинам. Крім того, з'ясовано, що в Конституції України сім'я є цінністю суспільства, а отже і сімейні цінності (сімейна культура) є значимою для держави, їх охорона та підтримка в пріоритеті. У Сімейному кодексі чітко охарактеризовано сутність поняття «сім'я» та закріплено його характеристики як аксіома, законодавчо обов'язкові. Іншими словами, у Кодексі визначені базові сімейні цінності, що становлять систему сімейної культури. Більш детально напрямки та форми підтримки сімейної культури визначені у Концепції державної сімейної політики. Загалом, державою визначені обов'язковими до виконання положення стосовно захисту родини, сімейних цінностей, їх підтримка та розвиток, тиражування в суспільстві. Зважаючи на це, постає завдання з'ясувати як саме на основі нормативно-правових актів сімейної політики та за допомогою технологій соціальної роботи у суспільстві проходить формування сімейної культури у молоді, як основи створення родини.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОЇ КУЛЬТУРИ

3.1. Технології соціальної роботи із формування сімейної культури

Основою формування у суспільстві, зокрема, у молодого покоління, сімейної культури є державна сімейна політика. Вона у загальному розумінні регулює відносини між сімейством та державою, а також між індивідами в родині з приводу здійснення її основних функцій. Значення державної сімейної політики лежить в тому, що вона рахується із інтересами всіх типів сімей і направлена на формування сприятливого соціокультурного середовища для їх життєдіяльності й виконання ключових соціальних функцій, гармонізацію як внутрішньородинних взаємовідносин, так і взаємин сім'ї, держави та суспільства, на забезпечення необхідних умов для розвитку і стабільності інституту родини [39].

Оскільки родина традиційно формується із представників молодого покоління, іншим інструментом формування сімейної культури є молодіжна державна політика

Державна молодіжна політика в Україні орієнтована на створення доступної для молоді системи послуг, пропозицій, проектів, що допомагають в процесі соціального становлення молоді. Молодіжна політика регулює й забезпечує ефективність відносин молоді, суспільства й держави, є органічною частиною внутрішньої й зовнішньої політики держави. Цей тип політики являє собою цілісну систему заходів правового, організаційно-управлінського, фінансово-економічного характер [39].

Якщо поєднати ці два інструменти, то ми матимемо основу для реалізації технологій соціальної роботи з формування сімейної культури у соціуму, зокрема, у молоді. Це державна молодіжна сімейна політика. Це такий вид державної політики, що спрямований на молоду сім'ю з метою її

розвитку, соціального захист та забезпечення гідних умов для виконання нею власних соціальних та демографічних функцій. Під державною молодіжною сімейною політикою прийнято розуміти підтримку, поліпшення добробуту, вирішення проблем молодих сімей у сфері освіти, професійної підготовки, зайнятості, охорони здоров'я, соціального захисту, задля поліпшення демографічної ситуації та підвищення ефективності реалізації соціальних функцій молоді, серед яких основними є репродуктивна, виховна, господарча-економічна [39].

Об'єктом державної молодіжної сімейної політики є молода сім'я. Суб'єктами є члени молоді сім'ї, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суспільні об'єднання, політичні партії, профспілки, підприємства, релігійні конфесії, організації, що проводять роботу з молоддю тощо. Основними завданнями державної молодіжної сімейної політики є:

- зміцнення й розвиток інститутів соціалізації молоді та підвищення їхньої ефективності;
- формування сучасної нормативної правової бази щодо підтримки молодих сімей;
- створення на державному та регіональному рівнях консолідованої системи управління державною молодіжною сімейною політикою;
- посилення ролі недержавної складової в реалізації державної молодіжної сімейної політики [39].

Найголовнішим напрямком державної молодіжної сімейної політики, на нашу думку, має стати забезпечення умов для формування сімейної культури у молодіжному середовищі. Оскільки сімейна культура включає в себе цінності родинного життя, які визначають сутність, роль, місце та функції родини в суспільстві доцільним є розгляд технологій соціальної роботи з формування сімейної культури, які в першу чергу направлені на прививання молодим особам правил та норм формування сім'ї, розуміння її функцій та ролі, підготовка до створення родини.

Готовність до шлюбу і родинного життя передбачає не лише бажання закоханих постійно бути разом, а й відповідальність і серйозні зобов'язання. Навчання молоді основам сімейної культури здійснюється соціальними працівниками через різні освітні, профілактичні, педагогічно-виховні форми. Підготовка до створення родини охоплює декілька аспектів:

- формування готовності особи прийняти на себе нову систему зобов'язань щодо свого партнера, майбутніх дітей;
- формування готовності до міжособистісного спілкування і співпраці для нормального функціонування, узгодженості ритмів життя подружжя;
- формування готовності до самопожертви, що передбачає здатність до відповідної діяльності;
- висока естетична культура почуттів і поведінки особистості;
- уміння вирішувати конфлікти конструктивним способом, здатність до саморегуляції власної психіки і поведінки [54].

Підготовка молоді до створення родини це багатогранний процес, який охоплює кілька аспектів: загально соціальний, моральний, психологічний, правовий, господарсько-економічний, естетичний, інтимний. Всі вони тісно пов'язанні між собою.

Загально соціальна підготовка молоді до родинного життя це отримання освіти, здобуття професії, самостійна трудова діяльність.

Моральна підготовка передбачає формування готовності будувати родину, серйозне ставлення до шлюбу, формування почуття відповідальності та обов'язку. Сюди також відносять ознайомлення з правилами подружнього етикету, культурою і етикою поведінки.

Правова підготовка це загалом ознайомлення молодих людей з основними положеннями родинного права. До таких положень відносять норми, що прописані в законодавстві України. Зокрема, це тип родини та шлюбу, що панує у суспільстві та є загальноприйнятою нормою, граничний вік вступу в шлюб, правила та умови укладання союзу щоб були враховані заборона на кровозмішування, психічне здоров'я партнерів, згода партнері.

У процесі підготовки до родинного життя молодь засвоює права подружжя, особисті зобов'язання, майнові відносини, правовідносини між батьками і дітьми, зміст державних актів про позбавлення материнських і батьківських прав, усиновлення, правові основи і наслідки розлучення, шлюбний контракт [54].

Господарсько-економічна підготовка до родинного життя передбачає формування умінь і навичок економічного і господарського характеру, необхідних для ведення домашнього господарства, розподілу обов'язків, подолання хибних установок щодо поділу домашньої праці, планування і дотримання родинного бюджету.

Естетична підготовка молоді це формування уявлень про естетичну культуру родини, ознайомлення з естетикою міжстатевих стосунків, основами етикету у взаєминах; Це також виховання поваги до сімейних традицій та формування бажання їх примножувати.

Психологічна підготовка до родинного життя спрямована на формування здатності розуміти іншу людину, підтримувати її. Необхідними є виховання у молоді почуттів емпатії, емоційної гнучкості, розуміння, вміння пристосуватися. Важливим також є вміння створювати спокійний морально-психологічний клімат в родині, готовність підтримувати обстановку радості, бадьорості і оптимізму, здатність регулювати складні конфліктні ситуації.

Інтимно-сексуальна підготовка полягає у формуванні в молоді певного рівня сексуальної культури.

Підготовка молоді до виконання материнських і батьківських функцій передбачає освоєння нею репродуктивної функції родини. Це усвідомлення ролі дітей в подружньому житті, їхнього впливу на родинне життя [54].

Загалом у підготовці молоді до створення родини, формування сімейної культури застосовуються технології соціального обслуговування та профілактики.

За місцем проживання соціальні служби створюють для молоді виховне середовище у якості консультативних пунктів з питань дозвілля, освіти,

працевлаштування. Крім того, на місцевому рівні реалізують програми соціальної підтримки молоді, молодих сімейств, з профілактики негативних явищ, просвіти. Також за місцем проживання молоді у напрямку формування сімейної культури можуть застосовуватися технології соціального обслуговування: консультації, соціально-медична робота, соціальна освіта, психолого-педагогічна корекція.

Консультативно-медична робота це комплекс заходів з інформаційного та медичного обслуговування, створення позитивно спрямованої програми життєдіяльності особистості.

Соціальна освіта це підвищення загальнокультурного рівня різних категорій молоді, умов залучення її до соціального життя, засвоєння та оволодіння його цінностями.

Психолого-педагогічна корекція це заходи з попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі.

Соціальне обслуговування молоді здійснюється у порядку, визначеному законодавством, шляхом надання соціальних послуг: гарантованих державою безкоштовних фізкультурно-оздоровчих послуг; добору роботи і працевлаштування відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, професійної орієнтації та перепідготовки; забезпечення освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку; добродійних послуг для задоволення духовних, культурних, естетичних, виховних, освітніх, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних та інших потреб.

Соціальні працівники в процесі формування у молоді сімейної культури залучають до співпраці міжвідомчі установи, органи влади, громадські інституції. Також можуть проводитися, спільно з іншими суб'єктами соціальної роботи, заходи, що присвячені підтримці молоді і популяризації сімейних цінностей. Наприклад, у Запоріжжі традиційно щороку проводиться сімейний дозвілевий захід «Фестиваль сім'ї».

Особливі технології соціальної роботи з формування сімейної культури застосовують при роботі з групами ризику. Це в першу чергу профілактика, ознайомлення з наслідками асоціальних дій, психологічна та педагогічна робота. Це також співпраця із закладами освіти, спорту, культури щодо розгортання форм організації дозвілля молоді, спрямованих на збереження сімейної культури. Окремо соціальними працівниками для проведення профілактичної роботи з молоддю стосовно формування сімейної політики можуть бути використані ресурси та технології, які передбачені у системі молодіжних центрів, які є у кожній області.

У Запорізькій області основу інфраструктури молодіжної роботи становить обласний центр молоді Запорізької обласної ради, що містить: культурно-дозвільний центр з концертним залом; постійно діючий кампус для розміщення учасників обласних, всеукраїнських і міжнародних заходів; тренінговий центр для постійної роботи з працевлаштування та професійного становлення молоді. Запорізький обласний центр молоді – це комунальна установа, головним завданням якої є усебічний розвиток та підтримка молоді Запорізького регіону. Це один з найбільших молодіжних центрів в Україні та Європі. Запорізький обласний центр молоді об'єднує найрізноманітніші події:

- тренінги, воркшопи, семінари, лекції та інші види неформальної освіти;
- концерти, виступи, творчі вечори, вечірки тощо;
- конференції та форуми;
- ігри-симуляції, інтелектуальні ігри, спортивні змагання;
- кінопокази, дискусії, клуби спілкування.

Поряд з ОЦМ розмістився комунальний заклад Запорізької обласної ради «Обласний центр патріотичного виховання молоді», який працює за напрямками нормативно-правового, інформаційно-аналітичного та науково-методичного забезпечення патріотичного виховання; підготовки й

підвищення кваліфікації кадрів по роботі з молоддю; організації заходів з морально-етичного виховання, формування патріотизму.

Таким чином, основою формування сімейної культури є сімейна політика та сімейна молодіжна політика. Головне завдання при формування сімейної культури це підготовка молоді до родинного життя, прививання їй сімейних цінностей. Для цього можуть бути застосовані різні технології соціальної роботи з профілактики та обслуговування. До роботи можуть бути залучені органи влади, громадські інституції, установи освіти, медичні заклади, установи культури, молодіжні центри, тощо.

Враховуючи сучасні геополітичні перспективи України доцільним є дослідження даного питання у досвіді реалізації молодіжної та сімейної політики країнами-членами Європейського Союзу.

3.2. Закордонний досвід із формування сімейної культури

Закордонний досвід із формування сімейної політики включає в себе досвід реалізації молодіжної політики загалом та з підготовки до побудови родини, зокрема. Основу аналізу становлять нормативно-правові акти, які регулюють взаємовідносини у сфері молодіжної сімейної політики Європейського Союзу. Вибір для аналізу ЄС обумовлений європейський курсом України, планами держави на подальшу євроінтеграцію та імплементації у вітчизняне законодавство європейських цінностей, норм та стандартів.

Основи правових, демократичних засад та взаємовідносин в Європейському Союзі закладено у Договорі про Європейську Спільноту. Його положення розповсюджуються на більшість напрямів молодіжної політики і саме тому заслуговує на особливу увагу. Слід зазначити, що в Договорі закріплені норми стосовно запобігання та боротьби з різними видами дискримінації: за статевою, расовою, етнічною ознаками, релігійними

переконаннями, особливостями фізичного та розумового розвитку, сексуальною орієнтацією, віком.

З підписанням Договору було закладено юридичну основу для взаємодії на європейському рівні у сфері освіти. Зокрема підкреслюється провідна роль освіти в забезпеченні для молоді гідних умов життя, можливостей навчатися та вільно пересуватися Європою. Європейська Спільнота згідно з договором повинна здійснювати політику професійного навчання [4].

Одним із питань, якому приділена увага розробників документа, є визначення заходів щодо досягнення високого рівня захисту здоров'я людини. Особливе місце відводиться діям із запобігання та реабілітації алкогольної та наркотичної залежності, насамперед серед молоді

В Європейському Союзі до формування та реалізації молодіжної політики залучено всі його основні інститути. У сфері виконавчої діяльності провідною установою є Європейська Комісія (The European Commission), до складу якої входить відповідний структурний підрозділ [4].

У багатьох країнах молодіжна політика реалізується завдяки державним та регіональним молодіжним програмам. Найчастіше ці програми стосуються: зайнятості молоді та запобігання безробіттю; освіти та професійної підготовки (перепідготовки) юнаків і дівчат; екологічних проблем; оздоровлення, медичного обслуговування та профілактики захворювань; боротьби з наркоманією, токсикоманією, проституцією [30].

Досить часто молодіжні програми мають застережний (превентивний) характер. Наприклад, однією із найкращих систем молодіжної політики в Європі визнається німецька. В Німеччині, як і в більшості Європейських країн, молодіжна політика покликана сприяти молодим людям у становленні їх життєвого шляху. У всіх великих містах Німеччини є інформаційні молодіжні центри. Створено Федеральний фонд дітей та молоді. Для роботи з молодими сім'ями часто застосовують технології соціальної роботи або педагогіки. Робота має вигляд кураторства і допомоги сім'ям у співпраці з

соціальним педагогом у розв'язанні проблем і криз. Така робота спрямована на стимулювання й укріплення родини у внутрішньо-сімейних стосунках і в соціумі, покращення поведінкових можливостей і самостійне подолання побутових проблем [69].

Молодіжну політику у Великій Британії класифікують як громадівську модель. У цій країні створені і діють молодіжні служби, які планують свою діяльність, виходячи із потреб молоді кожної конкретної громади. Ці потреби визначаються шляхом проведення індивідуальних бесід з молоддю, місцевих локальних досліджень. За підсумками цих бесід та досліджень формується матриця потреб молоді місцевої громади, на основі якої розробляються програми для молоді [48].

Соціальні працівники координують свої дії із службами департаменту освіти, із службами відповідальними за організацію дозвілля, медичними закладами. Організують дозвілля в Англії спеціально підготовлені працівники освітнього департаменту в молодіжних центрах і клубах [23].

У Франції розробкою молодіжної політики займається Міністерство по справах молоді, спорту й громадських організацій, яке має регіональні й департаментські управління, відповідальні за реалізацію молодіжної політики на місцях. Національна рада молоді (очолюється міністром по справах молоді й спорту), що поєднує представників політичних, цивільних, профспілкових молодіжних структур, має повноваження ініціативи з актуальних молодіжних питань. Діє мережа молодіжних інформаційних центрів, до якої входять: національний центр, 23 регіональних, 8 департаментських центрів [48].

Характерною рисою сучасного французького суспільства є зменшення кількості одружень. Більше половини молодих людей починають сьогодні спільне життя у вільному шлюбі, який часто оформлюється офіційно тільки після народження дитини. Причини цього явища слід шукати у світогляді і в економічному становищі держави, що характеризується негативними явищами в окремих галузях, зростанні матеріальної незалежності працюючих

жінок, підвищенні рівня освіченості молодих людей у питаннях контрацепції. Одночасно французькому суспільству притаманне явище більш раннього вступу до шлюбу, що призводить до зростання кількості розлучень. Тому у Франції значна частина соціальних виплат спрямована на допомогу сім'ям. Виплати сім'ям являють собою частину демографічної та соціальної політики держави, метою якої є часткова компенсація сімейних витрат, стимулювання народжуваності, покращення охорони материнства і дитинства [23].

У Швеції молодіжна політика є елементом шведської моделі економічного розвитку. Вона базується на пріоритеті молоді в різних галузях державної діяльності. Молодіжна політика Швеції має на меті поглиблення віри молоді в дійсну політичну демократію; надання молоді можливості самій «робити» політику; вирішення таких проблем молодіжного середовища, як злочинність, алкоголізм, наркоманія; постійний діалог держави з молоддю. У Швеції розроблено цікавий механізм вирішення молодіжних проблем. У країні існує закон про пільги на житло для молоді віком до 26 років, які залежать від розміру отримуваної молодими зарплати. Будуються спеціальні будинки для молоді, де квартири дещо дешевше, ніж у звичайних будинках. Щодо молодих сімейств, то у Швеції більше уваги приділяється профілактиці негативних явищ у родині.

Система соціальної роботи з дітьми та молоддю є децентралізованою, усі види роботи варіюються відповідно до особливостей муніципальної політики. Але для всіх муніципальних соціальних програм роботи з дітьми та молоддю характерні чотири напрями: превенція, соціальна підтримка й соціальна допомога без вилучення із сім'ї, інспекція у справах неповнолітніх, опіка [23].

У Швеції до обов'язкових складових соціальної роботи з родинами, їх підтримки відноситься забезпечення на всіх дітей з дня народження до 16 років допомогою у розмірі понад 10000 крон, які не оподатковуються. Багатодітні родини з трьома і більшою кількістю дітей щорічно отримують додаткову матеріальну допомогу на дітей. Кожний з батьків має право на

державну підтримку у разі хвороби дитини. За законом країни стоматологічна допомога дітям і молоді до 20 років надається безкоштовно при чому не тільки державними, але й приватними дантистами. Цим категоріям хворих повністю компенсується придбання ліків, хворий безкоштовно може перебувати в лікарні до 2-х років. Існують види додаткової державної допомоги для освіти дітей і молоді [13].

Отже, підсумовуючи аналіз закордонного досвіду із формування сімейної культури можна зазначити наступне.

У Європейському Союзі визначені головні та основоположні напрямки молодіжної політики. Однак більший акцент робиться на освіті та працевлаштуванні молоді. Питання родинного благополуччя не мають такого поширення та значного розкриття.

На національному рівні були розглянуті різні моделі державної молодіжної та сімейної політики Німеччини, Франції, Швеції, Великої Британії. Було з'ясовано, що основний акцент йде на соціальну підтримку та допомогу молоді у випадку появи складної життєвої ситуації та максимальну профілактику негативних явищ.

Стосовно сімейної політики з'ясовано, що родини отримують значні допомоги від держави, сімейні цінності підтримуються та заохочуються державами-членами ЄС, але водночас через значні суспільні перетворення роль родини та сімейної культури поступово втрачає значимість.

Отже, зарубіжний досвід показав, що державою здійснюється підтримка молодих родин, але у сфері молодіжної політики більше уваги надається особистісному зростанню молодої людини, її освіті та професійному становленню. Стратегія формування сімейної культури у молодому середовищі не виявлена.

Зважаючи на вищезазначене, доцільною є розробка загальної програми формування сімейної культури методами соціальної роботи в Україні.

3.3. Програма формування сімейної культури методами соціальної роботи

Формування сімейної культури може здійснюватися за допомогою методів соціальної роботи. Зокрема, можна використати увесь спектр організаційних, соціально-економічних, педагогічних, психологічних та соціологічних методів.

Організаційні методи соціальної роботи в сфері формування сімейної культури передбачають законодавче закріплення відповідних повноважень, завдань та функцій соціальної служби у сімейній молодіжній державній політиці.

До соціально-економічних способів формування сімейної культури можна віднести матеріальне заохочення створення родини. Зокрема, кредитування житла, встановлення пільг, здійснення патронажу та соціального супроводу родини, допомогу в побутовому обслуговуванні, виплати на народження дитини, тощо.

Педагогічні методи включають: формування свідомості, переконання, навіювання, приклад. Ця когорта методів має найбільше застосування в сфері профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі і покликана формувати здорову сімейну культуру. Так, можуть бути застосовані у якості навіювання або прикладу технології просвіти в закладах середньої та вищої школи, соціальної реклами, проведення культурно-масових заходів із популяризації сімейних цінностей, консультування та виховні бесіди, тощо.

Психологічні методи можуть бути застосовані поряд із педагогічними як їх доповнення. Це можуть бути психологічні ігри, рольові ігри у дитячих та юнацьких колективах, арт-заходи за сімейної тематикою, тощо. До достатньо нових засобів в практиці діяльності соціальних установ можна віднести казкотерапію.

Соціологічні методи можуть бути використані з метою збору інформації, думок молоді щодо окремих суспільних проблем та визначення ставлення до них.

Загалом, враховуючи виокремлені методи соціальної роботи, які можуть бути застосовані в процесі формування сімейної культури і форми соціальної роботи із різними типами родин, законодавчі основи соціальної роботи з формування сімейної культури і сучасні тенденції української сімейної культури є змога спроектувати загальну програму збереження традиційних здорових сімейних цінностей українського народу, формування у молоді сімейної культури та її засвоєння.

Процес формування сімейної культури у молодого покоління має ґрунтуватися на принципах:

– Добровільності – методи роботи та заходи мають носити рекомендаційний характер, ненав'язливо популяризувати сімейні цінності, не протиставляти їх жорстко негативним явищам. Дотримання принципу добровільності дасть змогу уникнути ефекту коли люди роблять навпаки спеціально.

– Масовості – формування сімейної культури має відбуватися на рівні держави і включати всі аспекти, бо робота на локальному рівні без розуміння загальної цілі не матиме результату.

– Законності – принципи та засади формування сімейної культури мають бути закріплені у законі та не виходити за норми права, демократичні цінності та геополітичні орієнтири України.

– Багатовекторність – варто враховувати максимальну кількість напрямів для формування сімейної культури.

– Взаємодії – до формування сімейної культури варто залучити фахівців із сфер медицини, психології, соціології, педагогіки, культури, освіти, тощо.

– Адресності – формування сімейної культури має відбуватися на основі визначених соціологічними методами проблем та запитів молоді, бути чітко спрямованою на задоволення визначених інтересів.

– Підтримки вразливих верств – формування сімейної культури має бути акцентованим на прививанні сімейних цінностей молоді із неблагополучних родин, неповних родин, родин із проблемами алкоголю чи насилля, сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

На національному рівні програма формування сімейної культури передбачає:

– Законодавче закріплення напрямів збереження та примноження сімейних цінностей у форматі стратегій, концепцій.

– Розширення повноважень, функцій та можливостей соціального працівника реалізовувати формування сімейної культури.

– Розробку та реалізацію соціальної реклами із популяризацією сімейних цінностей, пропагуванням сімейної культури.

– Визнання та законодавче закріплення традиційних сімейних цінностей як основоположних в українському суспільстві.

На регіональному рівні паралельно із реалізацією національних стратегій формування сімейної культури доцільним є застосування більш локально соціально-економічних методів та соціального обслуговування. Так, на рівні регіону може надаватися економічна та соціальна підтримка молодим родинам. Зокрема, надання пільг, кредитування житла, додаткові виплати на дитину, побутове обслуговування, консультування з питань планування родити, психологічні консультування, освітні заходи із навчання основам родинного життя, побудові побуту, налагодженні сімейних відносин, економічного забезпечення родини, основ виховання дитини, тощо.

У школах та вищих навчальних закладах, закладах профосвіти доцільним є інформування про сімейні цінності та їх значимість через розповсюдження соціальної реклами, проведення тематичних занять, тренінгів, організацію свят та заходів, що мають в основі популяризацію сімейних цінностей.

У закладах культури доцільним є проведення загалом заходів з популяризації сімейної культури, поширення відповідної літератури та соціальної реклами. Для молоді у молодіжних центрах за участі фахівців з інших сфер, які компетентні у сімейній культурі, проводити тренінги, курси, семінари, інтерактивні ігри з популяризації відповідального батьківства, статевої поведінки, гендерної рівності, взаємоповаги в шлюбі, прав та зобов'язань подружжя і дітей, економічного забезпечення родини, недопустимості аморальної та асоціальної поведінки і т.д.

У соціальних службах з метою формування сімейної культури доцільно активізувати роботу із молоддю, яка готується укласти шлюб, є молодим подружжям, має ризики до створення неповнолітньої родини або самотнього материнства (в тому числі неповнолітнього), має неповну батьківську родину, сім'ю з асоціальною поведінкою, психотропними залежностями, проявами насилля, депривації. Окремо значну увагу варто приділяти вихованцям дитячих будинків, інтернатів, дітям із прийомних, патронатних родин і тих, що мають проблеми із законом.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи дослідження значення соціальної роботи у формуванні сімейної культури можна зробити наступні висновки.

Спершу було проаналізовано наукову літературу із заявленої теми.

Вчені традиційно розглядали питання сімейної культури через призму вивчення сутності сімейних взаємин, родинного виховання людини. У соціальній роботі проблема майже не досліджувалася. Усі наукові праці, що стосуються соціальної роботи з сімейством спрямовані на пошук ефективних технологій корекційної роботи з відновлення взаємин в родині або надання послуг. Окремо дослідники вивчали сутність та формування сімейних взаємин, сімейної культури.

Грунтовні дослідження проводилися у сфері сімейної соціальної політики, соціальної роботи з сім'ями загалом, та неповними родинами і самотніми матерями зокрема. Науковців частіше цікавилися пошуком варіантів вирішення деструктивних проблем, допомоги тим родинам, що опинилися у складних життєвих обставинах. Але аспектам превентивного формування здорової сімейної культури уваги надано не було, що дало підґрунтя для подальшого вивчення теми.

Головними термінами дослідження стали: «соціальна робота», «культура», «сім'я», «сімейна культура». Соціальна робота визначена у трьох аспектах: як наука, навчальна дисципліна і практична діяльність. Окремо соціальна робота в Україні визначається через призму соціальної роботи з сім'ями, дітьми і молоддю. Поняття «культура» не має єдиного визначення. Були наведені погляди філософів різних епох. Термін «сім'я» розкритий у Конституції України та Сімейному кодексі. Поняття «сімейна культура» не знайшло свого визначення у тлумачних словниках і була запропонована його варіація з врахуванням визначень «сім'я» та «культура».

Наукове дослідження ґрунтується на керівних принципах та методах. Були враховані принципи детермінізму, відповідності, субсидіарності, об'єктивності, багатофакторності та системності. Головними методами в

роботі стали: аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, аналіз документів, проектування та моделювання.

Під час теоретичної частини роботи з'ясовано, виникнення і становлення родини впливає з самої природи людини і підкріплюється всім ходом руху історії. Родина у суспільстві виконує провідну роль і тому завжди актуальним є питання збереження та передачі традицій родинного укладу, сімейних цінностей, сімейної культури. Сім'я на сучасному етапі переживає істотні зміни, стала рухливою і менш стабільною, змінилися її ціннісні орієнтири.

Соціально-економічні реформи погіршили становище багатьох родин. Сучасні тенденції української сімейної культури визначають необхідність пошуку ефективних шляхів та методів роботи зі збереження та передачі сімейних цінностей. У даному контексті підтримку та збереження сімейної культури забезпечують різні технології, методи соціальної роботи, що передбачає взаємодію із тими типами родин, які мають деформовані сімейні моделі та не сформовану сімейну культуру.

Для пошуку оптимальних способів збереження у суспільстві сімейних цінностей та виховання у сучасних українських родинах сімейної культури було проаналізовано традиційні форми та методи роботи з родинами. Соціальна робота як діяльність спеціалізованих установ та фахівців при роботі із сім'ями спрямована на запобігання або мінімізацію наслідків складних життєвих ситуацій.

Особливу увагу для соціального працівника становлять родини, які мають складнощі із формування сімейної культури з певних причин. До таких родин, приміром, можна віднести: неблагополучні, з проявами насилля, з проявами депривації, неповні, із залежностями від психотропних речовин, тощо. Соціальні працівники при роботі з сім'ями усіх типів та проблем використовують базові методи роботи. Форми та напрямки роботи соціальний працівник визначає із оцінки родини.

Аналіз правового регулювання соціальної роботи з сім'ями показав основні напрямки, що визначенні як пріоритетні при наданні допомоги державою вразливим родинам. З'ясовано, що в Конституції України сім'я є цінністю суспільства, а отже і сімейні цінності (сімейна культура) є значимою для держави, їх охорона та підтримка в пріоритеті. У Сімейному кодексі чітко охарактеризовано сутність поняття «сім'я» та закріплено його характеристики як аксіома, визначені базові сімейні цінності, що становлять систему сімейної культури. Більш детально напрямки та форми підтримки сімейної культури визначенні у Концепції державної сімейної політики.

Основою формування сімейної культури є сімейна політика та сімейна молодіжна політика. Головне завдання при формування сімейної культури це підготовка молоді до родинного життя, прививання їй сімейних цінностей. З цією метою можуть бути застосовані різні технології соціальної роботи з профілактики та обслуговування.

Враховуючи сучасні геополітичні перспективи України доцільним стало дослідження досвіду реалізації молодіжної та сімейної політики країнами-членами Європейського Союзу. Аналіз показав, що державою здійснюється підтримка молодих родин, але у сфері молодіжної політики більше уваги надається особистісному зростанню молодої людини, її освіті та професійному становленню. Стратегія формування сімейної культури у молодому середовищі не була виявлена.

Зважаючи на вищезазначене, доцільним, на нашу думку, є розробка загальної програми формування сімейної культури методами соціальної роботи в Україні. Процес формування сімейної культури у молодого покоління має ґрунтуватися на принципах: добровільності; масовості; законності; багатовекторність; взаємодії; адресності; підтримки вразливих верств.

На національному рівні програма формування сімейної культури передбачає: законодавче закріплення напрямів збереження та примноження сімейних цінностей у форматі стратегій, концепцій; розширення

повноважень, функцій та можливостей соціального працівника реалізовувати формування сімейної культури; розробку та реалізацію соціальної реклами із популяризацією сімейних цінностей, пропагуванням сімейної культури; визнання та законодавче закріплення традиційних сімейних цінностей як основоположних в українському суспільстві.

На регіональному рівні паралельно із реалізацією національних стратегій формування сімейної культури доцільним є застосування більш локально соціально-економічних методів та соціального обслуговування. Може надаватися економічна та соціальна підтримка молодим родинам. Зокрема, надання пільг, кредитування житла, додаткові виплати на дитину, побутове обслуговування, консультування з питань планування родити, психологічні консультування, освітні заходи із навчання основам родинного життя, побудові побуту, налагодженні сімейних відносин, економічного забезпечення родини, основ виховання дитини, тощо.

У школах та вищих навчальних закладах, закладах профосвіти доцільним є інформування про сімейні цінності та їх значимість через розповсюдження соціальної реклами, проведення тематичних занять, тренінгів, організацію свят та заходів, що мають в основі популяризацію сімейних цінностей.

У закладах культури доцільним є проведення загалом заходів з популяризації сімейної культури, поширення відповідної літератури та соціальної реклами.

Для молоді у молодіжних центрах за участі фахівців з інших сфер, які компетентні у сімейній культурі, проводити тренінги, курси, семінари, інтерактивні ігри з популяризації відповідального батьківства, статевої поведінки, гендерної рівності, взаємоповаги в шлюбі, прав та зобов'язань подружжя і дітей, економічного забезпечення родини, недопустимості аморальної та асоціальної поведінки, тощо.

У соціальних службах з метою формування сімейної культури доцільно активізувати роботу із молоддю, яка готується укласти шлюб, є молодим

подружжям, має ризики до створення неповнолітньої родини або самотнього материнства, має неповну батьківську родину, сім'ю з асоціальною поведінкою, психотропними залежностями, проявами насилля, депривації. Окремо значну увагу варто приділяти вихованцям дитячих будинків, інтернатів, дітям із прийомних, патронатних родин і тих, що мають проблеми із законом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агарков О. А. Напрями соціальної роботи з молоддю сім'єю: регіональний аспект. *Грані*. 2013. № 11. С. 69-74.
2. Алексеєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного родинного виховання: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2017. 573 с.
3. Бичук І. О. Основи соціальної роботи з неблагополучною родиною (з досвіду викладання навчальної дисципліни «Соціальна робота з сім'єю»). *Педагогічний часопис Волині: науковий журнал*. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2018. № 2 (9). 106-112 с.
4. Бородін С. І., Борисова Ю. В., Літвінова Н. М., Хохрякова І. В. Сучасний європейський досвід формування та реалізації молодіжної політики: навч. посіб. Дніпропетровськ: Пороги, 2008. 116 с.
5. Бялковська В. Г. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ: ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
6. Васильченко О. А. Організація соціального захисту неповної сім'ї: теоретичний і практичний аспекти. *Грані*. 2013. № 11. С. 74-79.
7. Вступ до соціальної роботи: навч. посібник. / заг. ред. Т. І. Бутченко та А. О. Ярошенко. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 120 с.
8. Гавриловська К. П. Фальковська Л. М., Музичко Л. В. Соціальне благополуччя самотніх жінок у сучасному світі. *Врачебное дело*. 2017. № 7. С. 22-28.
9. Гребінь Л. О., Карпич І. О. Правове регулювання соціальної роботи в Україні. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/8448/1/KARPYC_H_15.pdf (дата звернення: 28.10.2020).
10. Гуревич М. А., Радиловская Т. Ю. Несовершеннолетние мамы - причины и последствия. *Челябинский гуманитарий*. 2010. №1(10). С. 133-139
11. Данченко О. М. Сучасні напрямки соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді в Німеччині. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2009_1_13.pdf (дата звернення: 28.10.2020).

12. Дементьева И. Ф. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье. *Социологические исследования*. 2001. № 11. С. 108-113.

13. Закриницька В. О. Зарубіжний досвід соціального захисту сім'ї, дітей та молоді : особливості організації та правового забезпечення. *Юрист України*. 2012. № 4. С. 36-42.

14. Зацерковний В. І. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

15. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах/ автори-упорядники: О. М. Мороз, Г. І. Постолюк, Т. В. Семигіна, О. С. Шепіленко. Київ: ЕКМО, 2008. 160 с.

16. Зверєва І. Д., Петрочко Ж. В. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації. Київ: Фенікс, 2007. 528 с.

17. Ігнатенко К. В. Проблеми родинного виховання у спадщині А. С. Макаренка. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 7(1). С. 84-92.

18. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посб. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 232 с.

19. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

20. Конституція України (Редакція від 01.01.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.10.2020).

21. Костєва Т. Б. Практичний досвід здійснення соціального супроводу сімейств, які опинилися у складних життєвих ситуаціях. *Наукові праці. Педагогіка*. 2017, Том 291, № 279. С. 63-69.

22. Кравченко О. О. До питання надання соціальних послуг самотнім матерям в Україні. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. Чернігів: ЧНТУ, 2018. № 2 (12). С. 58-64

23. Кубіцький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб. Київ: Міленіум, 2015. 300 с.

24. Кулик О. М. Сфера державної сімейної політики в Україні: сутність і проблеми. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2013_2_32. (дата звернення: 28.10.2020).

25. Культура як феномен людського духу (багатогранність і наукове осмислення: зб. тез доповідей V Міжнародної наук. конф.курсантів і студентів, 21-22 листопада 2019 року. Львів: ЛДУ БЖД, 2019. 379 с.

26. Курс лекцій «Соціальна робота з різними групами клієнтів». URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/26478/1/Lek.pdf> (дата звернення: 28.10.2020).

27. Логвиненко Т. О., Логвиненко О. Б. Особливості соціальної роботи та сучасних соціально-педагогічних технологій у скандинавських країнах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький, 2016. Вип. 12. С. 90-94.

28. Лукашевич М. П. Семігіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика): підручник .Київ: Каравела, 2009. 368 с.

29. Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2001. 236 с.

30. Луценко С. М. Особливості реалізації молодіжної політики в Україні та за кордоном: управлінський аспект. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2016. Вип. 1. С. 157-165.

31. Любецька М. М. Аналіз зарубіжного досвіду надання соціальних послуг, здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ, 2018. № 19. С. 109–116.

32. Лякішева А., Потапчук Т. Аналіз розвитку цінностей родинного виховання в історичній ретроспективі. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. №3 (16). с.40-46.

33. Марчук А. В., Кузик О. М. Психолого-педагогічні основи та особливості соціальної роботи з різними типами сімей. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Вип. 1. С. 39-47.

34. Мельник М. Б., Мельник Я. Я. Сімейна політика в Україні та межі втручання держави в інститут сім'ї: аналіз когнітивного дисонансу у світлі забезпечення європейських стандартів. *Visegrad journal on human rights*. 2016. с.154-165

35. Михайленко О. В. Законодавче забезпечення державної сімейної політики в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 7. С. 15-24.

36. Молодая семья в современном обществе: методическое пособие для специалистов по работе с семьей и молодежью / под общей ред. Е.В. Рыбак. Москва: ООО «ТР-Принт», 2016. 150 с.

37. Наталевич Н. П., Скорик Б. С. Культура любові та формування сімейних взаємин. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 215-220.

38. Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. Вип. 3-4. С. 90-93.

39. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань: Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.

40. Овод Ю. Інноваційні технології у соціальній роботі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки*. 2016. № 3. С. 175-184.

41. Олексенюк О. Соціальний супровід сім'ї дитини з особливими потребами. *Social Work and Education*. Vol. 5, No. 1. pp.38-46

42. Олійник В. В. Сім'я як першооснова духовного, економічного та соціального розвитку суспільства: психологічний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 23. С. 183-188.

43. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

44. Пашкова, Є. Р. Соціальний феномен самотньої матері. *Вісник Приазовського державного технічного університету: зб. наук. праць*. Маріуполь, 2018. Вип. 1. С. 44–47.

45. Пєша І. В. Напрями та завдання молодіжної політики на рівні територіальної громади. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 3. С. 98-103

46. Підвальна Ю., Дзьонь А. Соціальна підтримка сімей самотніх матерів: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2018. Вип. 1. С. 35-46.

47. Подкопаєва Ю. В. Вплив родини та сімейних цінностей на формування духовності особистості дитини. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ ім. І.Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. Вип. 9. С. 323-334.

48. Подобєд Н. В. Міжнародний досвід реалізації молодіжної політики та можливості його застосування в Україні. *Економіка та держава*. 2011. № 9. С. 125-127.

49. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 р., № 1063-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text> (дата звернення: 28.10.2020).

50. Про соціальні послуги: Закон України від 17. 01. 2019 р., № 2671-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 28.10.2020).

51. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21. 06. 2001 р., № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 28.10.2020).

52. Расновська І. І., Кубіцький С. О. Соціальний супровід неблагополучних сімей. *Вісник Національного університету оборони України*: зб. наук. пр. Київ, 2011. Вип. 5 (24). С. 55-59.

53. Романовська Л. І. Актуалізація соціально-педагогічної підтримки материнства та дитинства в умовах соціально-економічних та демографічних змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2018. Вип. 2. С. 240-244.

54. Резничук Г. О., Василенко О. М. Підготовка сучасної молоді до родинного життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Вип. 37. С.150-152.

55. Романовська Л. І. Зарубіжний досвід соціально-правової та соціально-педагогічної підтримки материнства та дитинства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. Вип. 1. С. 160-164.

56. Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 4 квітня 2018 р. м. Київ, 2018. 180 с.

57. Сімейний кодекс України (Редакція від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 28.10.2020).

58. Соляник М. Г. Форми та методи соціально-педагогічної підтримки сімейств, які опинилися у складних життєвих обставинах. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільськ, 2015. Вип 25. С 195-204.

59. Социальная работа с различными категориями населения: теория и практика. / под общ. ред. Н. М. Шакировой. Псков: Псковский государственный университет, 2017. 130 с.

60. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / за заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

61. Соціальна робота в Україні: основні напрями, проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 28 квітня 2016 р. Дніпро: ДНУ, 2016. 147 с.

62. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : наук.-метод. журн. № 3–4. Київ: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2012. 264 с.

63. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 / за заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

64. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб./за ред. проф А. Й. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.

65. Стинська В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.): дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Івано-Франківськ, 2019. 631 с.

66. Стойка А. Зарубіжний досвід організації обслуговування соціально-незахищених верств населення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Київ: ДРІДУ: НАДУ, 2009. С. 191-200.

67. Титаренко І. О. Черевко Н. А. Соціальна робота з сім'ями в сучасній Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія*. Право: зб. наук. праць. 2011. № 1 (9). С. 142–146.

68. Традиційна культура України XXI століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи: зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 21 жовтня 2016 р. Київ : у 2-х т., Т.І. / заг. ред. О.А. Буценка. Київ: НАКККіМ, 2016. 154 с.

69. Трубавіна І. М. Закордонний досвід соціально-педагогічної роботи з сім'єю. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 4. С. 214-217.

70. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
71. Фатхутдінова І. В. Сім'я як соціокультурний феномен і соціальне явище. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 62. С. 256-263.
72. Федяєва, В. Л. Культура, освіта, традиції у сімейному вихованні як об'єкти наукових досліджень. *Педагогічні науки*. 2005. Вип. 39. С. 10-14.
73. Філософський енциклопедичний словник/ за заг. ред.: В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 751 с.
74. Фомін Ф. В. Сім'я як соціокультурний феномен: аналіз підходів та методологій дослідження. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 1. С. 59-64.
75. Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації. Тернопіль: ТОВ «Тернограф», 2017. 100 с.
76. Холостова Е. И. Социальная работа: учебник. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2015. 612 с.
77. Чеховська, І.В. Соціальний захист одиноких матерів: аналіз основних положень законодавства. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. № 1 (5). 191–201
78. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с..
79. Щербак Т. І., Важинський С.Е. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
80. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 240 с.

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Кацарська Анастасія Аліківна, студентка 2 курсу магістратури, форми навчання заочної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти alikovnaaaak@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота з формування сімейної культури» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Кацарська А.А.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Кривега Л.Д.